

LIMES-UL DACIEI. SECTORUL DE PE SOMEȘUL (UNIT)

ELEMENTELE DE APĂRARE PE SUBSECTORUL CĂȘEI—ILEANDA

Într-o lucrare apărută nu demult — pe baza rezultatelor unor cercetări repetate, dar cu toate acestea rămase încă incomplete, din motive obiective — am căutat să prezentăm cât se poate de cuprinzător aripa de vest a sectorului *limes*-ului de nord al provinciei Dacia între localitățile actuale Ileanda—Tihău¹. Cunoștințele referitoare la această zonă de apărare a provinciei au fost extrem de lacunare. Conform concepției exprimate din prima — și din nefericire pînă în momentul de față și ultima — sinteză a lui C. Christescu² despre istoria militară a Daciei, scriind la modul general, a precizat următoarele: „... Noua provincie făcea parte dintr-un ținut geograficește omogen dacic. Hotarele rămăseră încă nedefinite...” Cu aproape un deceniu în urmă, E. M. Panaitescu într-o încercare de sinteză întocmită fără o pricepere specială, fără o documentație adecvată, fără investigații asidue pe teren, legate — eventual — și de săpăturile efectuate în cursul anilor 1928 și 1929, pe nedrept, a avansat ideea unui *limes* fluvial³. Bazîndu-se pe rezultatele investigațiilor executate în anii 1968, 1971 și 1972 de autorul acestor rînduri, profesorul genovez G. Forni are deja o privire de ansamblu de cu totul altă natură, situația reală formulînd-o în felul următor: „... Parimenti dinanzi alla linea degli accapamenti Tihău—Cășei—Ilișua, a nord e a est del corso del Someșu Mare, esisteva una fascia profonda 10—25 km, con circa 36 torii e burgi in pietra e in legno, disposti secondo la conformazione del terreno⁴...”

A. Radnoti a fost primul cercetător care a privit cu totul altfel lucrurile⁵. Conform părerii acestui arheolog maghiar, care a vizitat în repetate rînduri și castrul roman de la Cășei, studiînd la fața locului situația, care și-a dat perfect seama că teoria binecunoscută și mult citată a savantului german Alfred von Domaszewski nu mai poate să rămînă în picioare, nepotrivindu-se realității. Iată ce scria textual acest cercetător: „... Il Domaszewski epigrafo che in base alla nuova lezione di un'iscrizione ha negato esistenza del *limes* della Dacia [CIL, III 7633], ha formato sull'occupazione e sulla difesa della frontiera della Dacia una teoria molto speciosa, Rheinisches Museum, 48, 1893, 240 e segg. — Contro questa teoria v. C. Patzsch, Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2) 1937, 144. Secondo questa nel mezzo della provincia nuovamente occu-

¹ Vezi, în *ActaMP*, 12, 1988, p. 251—289.

² *IstMűl*, p. 41, 117—121.

³ În *BSH*, 15, 1929, p. 88, scrie despre o linie întărită fluvială de pe cursul Someșului (unit). („... C'est la partie du *limes* fluvial, constitué par la rivière fortifiée de Someș, sur une distance de 60 km ...”) În legătură cu această chestiune, cf. și C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucurest, 1945, p. 106; Ist. Ferenczi, în *Omăgiu Kelemen*, p. 292.

⁴ S.v. *Limes*, în *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, IV, fasc. 40—41, Roma, 1982, p. 1283.

⁵ În *ArchÉrt*, series III, 5—6, 1944—1945, p. 153—154.

pata era situato l'accampamento della legione, (Apulum = Gyulafehérvár) intorno al quale, all'ingresso delle vallate dei fiumi verso il bacino transilvano, accampamenti minori sbarravano i punti nevralgici della provincia. Prescindendo dal fatto che tale cerchio di accampamenti resta tuttora aperto, e appunto verso la regione aurifera della Dacia *A. v. Domaszewski*, l.c. 242, n. 4; *C. Daicoviciu*, ACMI 1930-31, 3 e seg. *AldStCl* 2, 1933-1935, 256. A Verespatak (= Roşia Montană) si presume la sede di un accampamento. Cfr. *CLJ* III 7821; *V. Christescu*, l.c. 117; *C. Daicoviciu*, *La Transylvanie dans l'antiquité* 1938, 46). un siffatto sistema di difesa si sarebbe dimostrato troppo debole senza un collegamento fra i diversi accampamenti mediante un sistema di valli continuati davanti agli accampamenti stessi o per lo meno una serie di torri di vedetta ed fortilizi. Dopo ricognizioni fatte sul luogo circa l'ubicazione degli accampamenti, l'insostenibilità della teoria si dimostra con evidenza. Vorrei riferirmi soltanto al sito di due accampamenti, riguardo ai quali sono stato in grado di convincermi di nuovo del fatto che le ipotesi topografiche formate senza adeguate conoscenze del terreno sono da accogliersi con sommu cautela.

L'accampamento di Alsókösaly = Căsei è situato sul terreno di alluvione del fiume Szamos = Someş (*E. Panaitescu*, *Académie Roumaine. Bull. de la sect. hist.* 15, 1929, 7 e segg.; ACMI 1929, 323 e segg.). Il fiume scorre e scorre anche attualmente sud-ovest dell'accampamento, cioè verso l'interno della provincia. La vallata del fiume, larga e ben praticabile, è chiusa a nord della gioaia del monte Ilosvai = Culmea Brezei; dirimpetto al campo una minore valle laterale, la valle del fiumicello Kosály = Sălătruc, offre facile accesso al monte stesso. È indubbio che la linea di difesa, rappresentata in questo caso dall'accampamento, era orientata verso nord, rispettivamente nord-est, per assicurare l'interno della provincia da aggressioni provenienti da quelle direzioni.

Fin qui non disponiamo di alcuna notizia certa secondo ciò sul monte Ilosvai = Culmea Brezei il confine sarebbe stato difeso di un sistema di valli o di torri di vedetta, eppure i confini dell'Impero potevano essere segnati unicamente da questa catena di monti. [Il solo dato a nostra disposizione una *specula* ritrovata ai confini di Négerfalva (= Negrileşti, jud. Bistriţa-Năsăud), vicina ad Alsó-Ilosva (= Ilişua), è ricordata da *C. Daicoviciu* (Dacia 7-8, 1941, 322)]. Il fiume [Szamos] = Someş quale confine non costituisce un ostacolo naturale serio e sarebbe erroneo considerare il tratto in esame della difesa della frontiera nella Dacia come un *limes* fluviale. *E. Panaitescu*, *Arch. Inst. d. deutsch. R. Bericht über die Hundertjahrfeier 1930*, 302. Tale concezione è stata adottata ed anche recentemente ribadita da *C. Daicoviciu* (*Siebenbürgen im Altertum*, 1943, 98). Essa è in netto contrasto con l'esistenza della *specula* di Négerfalva (= Negrileşti). Tale concezione è confutata dalla situazione dell'accampamento di Kosály [= Căsei] e anche dalla notizia, degna di fede, secondo cui, nel corso delle costruzioni del ponte della strada pubblica Dés-Zsibó [= Dej-Jibou], immediatamente ad ovest di Dés, sono stati ritrovati i pilastri del ponte romano. Grazie alla cortese mediazione di Gabriele Finály de Kend, possiedo una dissertazione inedita di J. Marţian. Spero che questa dissertazioncella che contiene importanti osservazioni in materia, potrà essere pubblicata in breve sulle colonne di *Közlemények*. — Lo studioso scomparso poco tempo fa, dotato di fine osservazione, scoperte, in occasione delle costruzioni della strada pubblica, nel 1903, pilastri del ponte romano nel letto del fiume Szamos (= Someş). Egli ha fissato il luogo del ponte esattamente anche sulla carte geografica. [Quindi la strada romana verso Alsókösaly [= Căsei] attraversava il Szamos [= Someş] e, seguendo la riva destra del fiume, si, dirigeva verso occidente. Il fiume non avrebbe frapposto serio ostacolo all'invasione del nemico anzi, scorrendo dietro gli accampamenti romani, non faceva che impedire le comunicazioni con le parti interne della provincia. Nel caso che la montana che costituiva il confine settentrionale della valle, fosse stata sguernita di una difesa organizzata, l'accampamento di Alsókösaly = Căsei sarebbe stato situato nel punto strategicamente più svantaggioso. La strada di collegamento con gli altri accampamenti passa verso il nemico, mentre di dietro il fiume e la valle aperta quasi invitano i nemici. Questi facendone agevolmente il giro e accerchiandolo, avrebbero trovato l'accesso, attraverso la larga valle di Szamos [= Someş], all'interno della provincia. La situazione cambia invece se la valle era difesa da un *limes* disteso sul crinale dei monti. In questo caso i valli sbarravano l'accesso alle vallate, le valli laterali erano presidiate da accampamenti (quale appunto quello di Alsókösaly [= Căsei]) [Forse un siffatto campo era situato ad ovest di Alsókösaly (= Căsei), a Semesnye (= Şimişna), dove sono ritornati alla luce molti oggetti di epoca romana, ma non è stata ancora eseguita alcun'indagine archeologica]. e la valle del Szamos [= Someş] costituiva la base di operazione dei romani, di dove, eseguendo agevolmente le mosse necessarie, potevano inviare rinforzi ai punti eventualmente minacciati. [La *specula* di Négerfalva (- Negrileşti) dovrà essere appartenuta alla difesa di

frontiera sul monte Ilosvai (= Culme a Brezei), fin qui ancora manchevolmente studia ta. V. Dacia 7—8, 1941, 322 ...”

Deși luarea de poziție a lui A. Radnóti nu s-a dovedit a fi exactă întocmai, linia de turnuri de veghe și de semnalizare nefiind amplasată pe coama „Culmei Brezei” — foarte probabil din cauza distanțelor prea mari față de linia de bază de apărare, față de locul castrului de la *Sanum* (Căsei), precum și față de valea Someșului (unit) — în principiu a judecat totuși just lucrurile.

A trecut o bună bucată de vreme, dar nimeni nu s-a mai ocupat cu acest sector la limes-ului Daciei. D. Tudor în a. 1968 era încă de părere⁶ că „... de la castrul Tihău, pînă cel de la Căsei, întîlnim o zonă destul de întinsă, lipsită de fortificațiile făcute cu grijă ca cele de la sud-vest de Porolissum. Este probabil că între Tihău și Căsei, granița urma cursul Someșului, dar cum se apăra această regiune, nu putem ști precis...”

Întîmplarea a făcut că chiar în anul apariției cărții lui D. Tudor, s-a făcut o descoperire importantă care a deschis posibilități noi în privința investigării problemei limes-ului în acest sector pînă atunci necunoscut.

Cercetărilor demult necesare le-a dat un impuls descoperirea cu totul întîmplătoare a unor vestigii arheologice făcute de cîțiva elevi entuziasmați din localitatea Căpîlna pe Someș (com. Gilgău, jud. Sălaj) dintre care unul, și anume Traian Mureșan s-a deplasat imediat la Muzeul din Dej cu scopul de laudat de a anunța — în mod exemplar-conducerea acestei instituții de cultură asupra celor observate pe teren, arătînd cîteva obiecte aflate la punctul „Casa urieșilor”, punct care ulterior s-a dovedit a fi ruinele unui turn de pază și de semnalizare roman.

Indiferența directorului de muzeu de atunci de la Dej nu l-a descurajat însă pe elevul sensibil la mărturiile trecutului străvechi. Materialul l-a prezentat (pe atunci) cercetătorului principal D. Protase de la Institutul de istorie și arheologie de la Cluj (actualmente conferențiar la Universitatea „Babeș-Bolyai”), iar pe urmă și directorului Institutului, respectiv Muzeului de istorie al Transilvaniei, acad. prof. C. Daicoviciu. Persoanele în discuție, dîndu-și seama de importanța descoperirilor, dar mai ales al locului de descoperire, imediat au luat măsuri ca să se deplaseze cineva la fața locului, în vederea întocmirii unui raport detaliat asupra situației, întrucît autorul acestor rînduri s-a ocupat cu problema sistemului de apărare al provinciei încă din anul 1939, conf. univ. D. Protase, după efectuarea unei vizite scurte a renunțat de a face investigații mai ample la fața locului în favoarea semnatarului acestei lucrări, care — din încredințarea și cu sprijinul moral și financiar al prof. C. Daicoviciu a și început efectuarea unor cercetări pe teren pentru a detecta elementele constitutive presupuse unei linii de turnuri, deocamdată ipotetice, controlată în anumite locuri și prin sondaje de verificare. Astfel s-au început primele investigații din anul 1968 într-o atmosferă politică dușmănoasă față de orice activitate similară, avîndu-se în vedere invadarea Cehoslovaciei de către trupele alianței de la Varșovia și situația încordată din țară. (Subsemnatul în repetate rînduri a fost suspectat ca spion, ba și ca „parașutist inamic”, nu odată ajungînd într-o situație periculoasă). Cercetările întrerupte pe acest sector au fost reluate în toamna anului 1971 în condiții de investigație relativ mai ușoare. În cele ce urmează dorim să publicăm rezultatele mai importante ale acestei cercetări.

Înainte de a trece la prezentarea dispozitivului defensiv trebuie să aruncăm o privire și asupra mediului de geografie fizică fără cunoașterea acestuia fiind cu totul imposibil de a înțelege amplasarea și folosirea de odinioară a celor mai diferite elemente ale sistemului defensiv dezvoltat de romani pe subsectorul Căsei (jud. Cluj) și Ileanda (jud. Sălaj).

Zona geografică situată la nord-est față de sectorul Someșului (unit) cuprins între localitățile Dej—Ileanda (respectiv Bizușa-Băi), în întregime aparține așa-zisului Podiș Someșan⁷. Acea subdiviziune a acestui district geografic, care ne interesează momentan, la rîndul său se compartimentează în trei subunități distincte: 1) Podișul Boiului, 2) Culmea Brezei și 3) Depresiunea Lăpușului. Să le prezentăm pe scurt pe baza datelor preluate din literatura de specialitate și în ordinea inversă.

1) Depresiunea Tîrgu Lăpuș („Țara Lăpușului”)⁸ corespunde, aproape în întregime, bazinului hidrografic al riului Lăpuș, lărgit considerabil [aproximativ

⁶ OTS, p. 256.

⁷ Cf. Al. Savu, *Podișul Someșan*, Studiu geomorfologic, Cluj, 1967, lucrare de dizertație păstrată la biblioteca facultății de geologie-geografie, secția de geografie; idem, *Podișul Someșan*, în *Geografia României*, III, *Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei*, București, 1987, p. 507—540, dar mai ales p. 515—523.

⁸ Cf. B. Bulla, S. Láng, *Geomorfológiai tanulmányok a Lăpšovidéken*, în *Földrajzi közlemények*, LXX, 1944; Vint. Mihăilescu, *Geografie fizică a României*, curs universitar, București, 1947; Gr. Posea, *Țara Lăpușului*. Monografie geografică, București, 1962.

25 km pe direcție est-vest, respectiv peste 15 km nord-sud (în amonte de defileul întortocheat Răzoare-Remecioara)], adîncit în cristalinul Masivului (pitic) Preluca. (Problema a fost tratată mai pe larg în partea „gemenă” a acestei lucrări⁹.)

Morfotectonic, ea face parte din largul culoar depresionar Baia Mare — Copalnic — Mănăstur — Tirgu Lăpuș (care facilita pătrunderea, oriărei armate înaintînd dinspre Cîmpia Someșului spre Podișul Someșan, așadar spre interiorul provinciei Dacia, atacînd din flanc, dinspre nord-est prin „poarta” ce se deschide între Masivul Preluca, pe de o parte și Culmea Brezei, pe de altă parte linia de turnuri amplasată pe cursul Someșului (unit) dintre Căței și Tihău. Depresiunea Lăpușului se individualizează însă ca o subdiviziune bine conturată cu trăsăturile de ansamblu ale peisajului mai apropiate celor din Podișul Someșan, căruia i se integrează, cel puțin la aparență, tocmai pe acest considerent. Se delimitează clar, fiind dominată cu 200—300 m — local mai mult — de Munții Tibleșului și ai Văratîcului (Munții Lăpușului)¹⁰, spre nord, Culmea Brezei spre sud și Masivul Preluca spre Vest. Este mai slab evidențiată limita de nord-vest, către mica Depresiune Copalnic—Mănăstur, reprezentată prin interfluvial dintre riurile Lăpuș și Căvnic, cu o curnătură modelată pe sedimentar eocen, între insulele de cristalin ale masivelor Preluca și Pietriș, singura, de altfel, prin care se asigură și actualmente o circulație rutieră mai lesnicioasă spre Depresiunea-golf al Zazarului (Baia Mare). O situație similară se constată și în est unde delimitarea față de Dealurile Năsăudului se face pe culmea îngustă (600—750 m altitudine absolută) cu același rol de cumpănă de ape, între Lăpuș și bazinul superior al Someșului Mare, și tot cu o singură curnătură (sub altitudine absolută de 600 m), asigurînd legătura dintre localitățile actuale Larga (din Depresiunea Lăpușului) și Suplai (din Dealurile Năsăudului).

În spațiul astfel delimitat, Depresiunea Lăpușului este opera eroziunii selective a văilor ce alcătuiesc bazinul superior al Lăpușului: Dobric, Libotin, Lăpuș, Suciu, Rohia, înmănunchiate în perimetrul ariei de convergență hidrografică de la Tirgu Lăpuș.

Orientarea ei generală este dependentă însă și de influența unor linii tectonice, în funcție de care se prezintă cu un compartiment scufundat, față de zonele mai ridicate dinspre nord și sud¹¹.

Eșalonarea, pe două trepte principale, a reliefului din cuprinsul depresiunii, aproape de loc necerțată din punct de vedere arheologic¹², se transmite și în peisaj.

Treapta periferică, deluroasă, cu altitudine absolută generală de 500—550 m, corespunde, după Gr. Posea¹³ etapei inițiale de modelare a depresiunii pe seama formațiunilor cutate oligocene și a stratorilor de Hida (din miocenul mijlociu: helvețian), rețezate pe același plan. Principalele cursuri de apă au segmentat-o adînc și au transformat-o într-o asociere de interfluvii secundare, care se îngustează treptat, pierzînd și din înălțime și converg sub formă de gruiuri, spre aria de cea mai joasă altitudine a depresiunii (Tirgu Lăpuș—Răzoare, 330—315 m). Totodată se înregistrează și tendința de desprindere, tot prin eroziune, față de unitățile periferice de muneci (Munecii Lăpușului) sau de culmi înalte (Culmea Brezei, interfluvial Preluca—Pietriș—Șatra Pintii), prin mici depresiuni înălțate, singurele din această treaptă în care s-au cantonat așezări actuale omenești.

În seria acestor dealuri periferice înalte Gr. Posea¹⁴ include: culmile Dobricului, prelungit de sub piemontul Șatrei Pintii și acționate de afluenții, bine alimentați din același piemont, de pe dreapta văii Dobricului; interfluvial Dobric—Libotin; interfluvial Libotin—Lăpuș; Dealul Muncel — dintre Lăpuș și valea Suciului, largul interfluvial dintre văile Suciului și Rohiei, cu denumirea generică de Platforma Muscelor și suprafața structurală „Vîrtoapele”, un promontoriu denivelat, modelat pe calcare eocene, prelungit din Podișul Boiului, dar inclus în Depresiunea Lăpușului.

⁹ Vezi Ist. Ferenczi, în *Acta MP*, 12, 1988, p. 252.

¹⁰ Gr. Posea, *ibidem*.

¹¹ Gr. Posea, *ibidem*.

¹² În campania anului 1971 am făcut recunoașteri arheologice foarte sumare în micul Masiv cristalin Preluca (Vf. Florii 811 m), apoi la Copalnic—Mănăstur, Ciocotîș, micul masiv vulcanic „Șatra Pintii” (1 041 m), pe la Dămăcușeni, Rohia, Răzoare, Peteritea, Vima Mică etc.) fără nici un rezultat demn de amintit. În viitor și în această subdiviziune geografică vor fi necesare cercetări de teren arheologice sistematice, atotcuprinzătoare.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

Beneficiind de cantități apreciabile de precipitații (700–800 mm și chiar peste aceste valori), dealurile periferice formează un domeniu al pădurilor (predominanța aproape absolută a fagului), mai compacte în suprafața Muscelor și în culmile Dobricului, precum și pe interfluvial Lăpuș—Cavnic.

Cea de a doua treaptă, modelată într-o etapă mult mai recentă, pleistoce-holocenă, pe seama celei dintii, a pus în evidență o serie de culoare de văi, însoțite de terase care se unesc într-un adevărat șes aluvionar, între Dămăcușeni și Răzoare, cu două arii dezvoltate: prima între Rogoz și Dămăcușeni, corespunzătoare convergenței văile Lăpușului, Suciului și Libotinului, iar a doua avale de Tirgu Lăpuș, în sectorul convergenței Lăpuș—Rohia—Dobric.

Cel mai reprezentativ între aceste culoare, trasează, în vatra depresiunii, o adevărată axă medoriană, de direcție est-vest, urmărind cursul văii Suciului, a vale de Suci de Sus și, în continuare pe acela al Lăpușului, între Dămăcușeni și Răzoare. Alte două culoare, de aceeași orientare est-vest, se înscriu pe valea Lăpușului, avale de localitatea Lăpuș, și Rohiei, între Boiereni și Rohia. Celelalte sectoare de culoare se orientează nord-sud, conform cu cădere reliefului, dinspre rama muntoasă spre zona centrală a depresiunii. Intră în această categorie văile: Suciului (între Groșii Țibleșului și Suci de Sus), Lăpușului (amonte de Lăpuș), Libotinului, Dobricului, cu o singură situație inversă (importantă pentru tema în discuție) — Valea Mare, coborâtă de sub Culmea Brezei, mai exact din Șaua Coruienilor), cu cea mai solicitată arteză rutieră de legătură spre sud, prin Culmea Brezei. Pe lângă luncile largi și fertile, local cu exces de umiditate, culoarele includ și succesiunea treptelor de terasă (șase la număr, după Gr. Posea, în afara celei de luncă, de 2 — 3), eșalonate între 5 și 7 m altitudine relativă, pentru terasa întâi și 105—110 m, pentru terasa a șasea). Cele mai extinse și mai bine conservate sînt terasele a doua (30—35 m) și a treia (50—55 m).

Ca o reflectare a adaptării la o structură a rețelei hidrografice și a prezenței unor arii de subsidență locală, distribuția spațială a teraselor este, în majoritatea cazurilor, monolaterală cu alternanțe pe diferitele văi, ceea ce accentuează pronunțata asimetrie a acestora, în profil transversal.

2) „Culmea Brezei” se desfășoară pe aproximativ 30 km lungime, pe direcția est-vestică, între izvoarele „Văii Căprioara” și acelea ale „Văii Iliziei”. Spre nord un abrupt pronunțat, de circa 260 m, o individualizează net față de Depresiunea Lăpușului. Valea cu traseu longitudinal, aproape paralelă cu axul longitudinal al culmei, ce se prelungește spre nord de ea, pune și mai mult în evidență denivelarea reliefului, prin faptul că s-a adîncit în vechi trenă de glaciș, detașînd-o de culme; rezultă de aici și caracterul de vale de contact al Rohiei. Fenomenul încetează după ce Pîrîul Rohia își schimbă brusc cursul spre nord, atrasă de Lăpuș, după toate aparențele, printr-o captare.

„Culmea Brezei” delimitează Depresiunea Lăpușului spre sud și corespunde unui sinclinal suspendat, modelat pe conglomerate și gresii (stratele de Hida) mai rezistente la eroziune. Se impune prin altitudinea sa absolută și relativă (776, respectiv 783 m în „Dealul” sau „Măgura Vimii”, 788 m în dealul „Aruncașu”, 803 m în „Dealul Artărișului”, 874 m în „Vîrful Alunișului” și 974 m în vîrful „Breaza”), element transmis și particularităților biopedoclimatice (800—900 mm precipitații medii anuale, păduri masive de fag, pe soluri brune eu-mezobazice, brune și brune luvace), trăsături care ar justifica trecerea ei în categoria munților. (În literatura de specialitate mai vechi figurează chiar sub denumirile de Munții Lăpușului sau cei ai Iliziei!)

Se prezintă, pe toată lungimea ei, ca o culme unitară, greu accesibilă, doar două curmături permițînd circulația transversală: cea de la Corveni, coborîtă la numai 428 m și utilizată de șoseaua județeană Tirgu Lăpuș—Gilgău (pe Someș jud. Sălaj) și „Curmătura Popii”, mult mai înaltă (632 m), prin care se face legătura, pe valea Sălătrucului, între localitățile Rohia (jud. Maramureș) și Cășei (jud. Cluj).

Orizontul masiv de conglomerate, slab cimentate (stratele de Hida), alimentat prin procese gravitaționale, trenule extinse de glaciș piemontan de pe ambele laturi ale culmii, cu bogate rezerve de ape subterane care alimentează văile de pe flancul nordic (Boiereni, Rohia, Vălenii Lăpușului, Peteritea, Vîma Mică) și în cazul de pe flancul de sud (Vîma Mare, Coruieni, Dealu Mare, Măgoaja, Strimbu, Breaza). Cele două culoare laterale scot și mai bine în evidență masivitatea culmei, cu deosebire la est de Curmătura Corusienilor. Spre nord, valea de flanc a Rohiei detașează glacișul piemontan, înscriind în relief unul din cele trei culoare longitudinale din Depresiunea Lăpușului. Spre sud, micile depresiuni de eroziune diferențială, dintre localitățile Coruieni și Breaza (Ambrișiu), jalonează limita față de „Dealurile Ciceului”. Spre sud, „Culmea Brezei” este limitată de ulucul depresionar Drăghia—Dealu Mare—Măgoaja—Strimbu—Huta—Ambrișiu (Breaza).

Valea Mare, tributarul râului Măpuș la Răzoare, a străbătut transversal culmea, izolind, în extremitatea sa de vest, masivul insular „Dealul” sau „Măgura Vimii” (776, 783 m) al cărui orizont conglomeratic, deschis, generează și în prezent acumulări de pantă.

Compartimentul de vest al Culmei Brezei („Dealul” sau „Măgura Vimii”), actualmente mai desăpădurit, domină, printr-un abrupt structural de aproximativ 100 m, extinsa arie periferică de glacis, încă nedetășată de masivul care a favorizat formarea ei.

3) Podișul Purcăreț — Boiu Mare — Jugăstreni a fost menționat pentru prima oară în literatura de geografie de către Vint. Mihăilescu¹⁵ sub denumirea de Podișul Boiului, dar cu un areal mai restrâns decât preconizat de Al. Savu¹⁶, motiv pentru care se propune denumirea de Podișul Purcăreț—Boiu Mare—Jugăstreni. El se întinde sub forma unei fișii alungite, pe dreapta Someșului (unit), avînd ca latură de nord interfluviul dintre Someș, pe de o parte și Bîrsăul (de nord) — Lăpuș, pe de alta, scos în relief de seria cuestelor eocene sau oligocene, festonate sau chiar compartimentate, de afluenții Bîrsăului și în deosebi de ai Lăpușului.

Spre sud-vest se termină printr-un unghi ascuțit în zona Ciocmani-Poenița, iar spre nord-est pătrunde — așa cum s-a menționat mai sus —, pe la nord de „Culmea Vima-Breaza”, flancînd malul stîng al Lăpușului, pînă în valea Rohiei. Așadar, el se desfășoară pe direcție est-vest, încadrîndu-se între două culoare de vale, bine conturate. Spre nord, Culoarul Lăpușului păstrează acest caracter numai în plan superior, unde atinge o lărgime de 3—4 km, transformîndu-se însă într-un defileu foarte îngust și puternic meandrat (dovadă a caracterului său epigenetic) după ce intersectează Masivul pitic de cristalîn al Prelucii între Răzoare și Remecioara. În continuare, spre vest sectorul cuprins între cele două horsturi cristaline (Preluca și Dealu Mare) este mult mai complex. Cu această chestiune nu ne ocupăm însă momentan, ea fiind tratată mai pe larg în legătură cu prezentarea subsectorului de *limes* Tihău—Ileanda¹⁷.

Culoarul Someșului, mult mai bine exprimat în relief și în peisaj decît cel al Lăpușului, flanchează unitatea de podiș spre sud, pe o distanță de peste 50 km.

În est unde platoul calcaros este placat de formațiunile miocene ale „Măguri Vima” de extinsul glacis piemontan al acestuia, Podișul Purcăreț—Boiu Mare—Jugăstreni se prelungește prîn două intrinduri, atît la nord cît și la sud de „Dealul Vimii”.

La nord, sectorul cuprins între valea Peteritei și Valea Mare, denivelat cu aproximativ 500 m, se integrează Depresiunii Lăpușului, ca o subdiviziune marginală distinctă, în funcție de caracterul său tipic structural. Gr. Posea¹⁸ sesizează acest caracter, propunîndu-i denumirea de „Platforma structurală Vîrtoapele”.

La sud de „Măgura Vimii”, intrîndul dintre „Văile Ileanda” și „Poiienii” este mult mai larg, modelat pe formațiuni miocene, de sub care a fost „exhumat” parțial anticlinalul Dăbîceni—Baba—Drăghia, cu unele implicații specifice în relief, motiv pentru care Al. Savu¹⁹ îl individualizează ca pe o a doua subdiviziune a Podișului Purcăreț—Boiu Mare—Jugăstreni sub denumirea de „Culmea Dăbîceni—Baba—Drăghia”.

Dacă limita morfostructurală către răsărit a Podișului Purcăreț — Boiu Mare — Jugăstreni urmărește „Valea Poienii” (între Gilgău și Poiana Blenchii, jud. Sălaj), continuîndu-se pe afluentul său, Valea Gostilei, cea impusă de aspectele generale ale peisajului trebuie trasată pe valea Sălătrucului, între localitățile Măgoaja și Căței. Se atasează astfel, ca ultima subdiviziune răsăriteană a podișului, masivul deluros al „Muncelului”²⁰, un adevărat nod orografic local, foarte însemnat și din punct de vedere al sistemului de apărare din toată regiunea de miazănoapte a provinciei *Dacia Porolissensis*, mult mai împădurit încă și astăzi decît celelalte subdiviziuni și mult mai slab populat chiar și actualmente, cu doar cîteva sate mici în interior (Pălcușa, Muncel). Este, de fapt, o subdiviziune de tranziție către „Dealurile Ciceului”, față de care prezintă mai multe afinități.

Podișul Purcăreț—Boiu Mare—Jugăstreni este modelat pe formațiuni sedimentare de vîrstă eocenă, care înclină dinspre miazănoapte (unde au acoperit inițial, transgresiv și discor-

¹⁵ În BSGR, 56, 1937.

¹⁶ *Dizertație, Savu*

¹⁷ Cf., în *ActaMP*, 12, 1988, p. 254—255.

¹⁸ *Op. cit.*

¹⁹ *Dizertație Savu.*

²⁰ Vezi și Titus Cristureanu, *Dealurile Ciceului*. Observații geomorfologice, lucrare de diplomă, Cluj, 1966, p. 6.

dant, resturile pediplanei carpatice din masivele cristaline Preluca și Dealul Mare) spre miazăzi afundându-se treptat mai întâi sub depozite oligocene și apoi sub cele miocene.

În desfășurarea sa de la nord spre sud, Podișul Furcăreț—Boiu Mare—Jugăstreni prezintă două sectoare distincte: unul nordic, mai înalt și mai intens fragmentat și unul sudic, mai coborât și mult mai unitar.

a) Sectorul de miazănoapte, atacat de afluenții viguroși ai Lăpușului, Birsăului (de nord) și Someșului (unit), a fost transformat într-un aliniament de martori structurali și de eroziune, modelați aproape în exclusivitate în calcare priaboniene (din cocenul superior) și separați între ei, fie prin curmături utilizate de drumuri locale (la apus de „Valea Prislopului”), fie de adevărate defilee de 1—3 km lungime, rezultate în urma intersectării, de către văi, a cristalinului din Masivul Preluca, la răsărit de „Valea Prislopului”. Și-au tăiat asemenea defilee toți afluenții absecvenți (față de cuvertura de sedimentar eocen) ai Lăpușului, văile Prislopului, Boiului, Gidelui, Sălniței, Peteritei, cu rupturi de pantă în profilul longitudinal, neechilibrat față de colectorul principal, ceea ce-i face inaccesibili atât așezărilor omenești contemporane, cit și căilor de comunicație (chiar celor de interes local, cu excepția potecilor). Martorii structurali și de eroziune se înlanțuie de la sud-vest spre nord-est începând cu Virful Poienitei (508 m) și continuând cu Piatra Cozlei (589 m), Dealul Cozlei (543 m), Prisnel (651 m), Dealul Chicera (571 m), Virful Cetenat (579 m), Piatra Toporului (610 m), Piciorul Stînii (517 m), Dealul Româneștilor (507 m), Virful Podului (539 m) și Dealul Sălniții (454 m). Către răsărit, platforma structurală „Virtuapele”, încadrată Depresiunii Lăpușului, păstrează aceleași caractere, dar coboară, în general, sub 450 m altitudine absolută. Abrupturile de cuestă care li flanchează spre nord au generat prin fenomene de recul, deosebit de active în pleistocen (în cazul Culmei Prisnel reculul este activ și în prezent!), trene tipice de glacișuri.

Dimensiunile restrinse, dar mai ales lipsa de apă (orizontul freatic fiind foarte profund) nu au favorizat în trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat amplasarea așezărilor omenești nici măcar sub forma gospodăriilor risipite! Pădurile care l-au acoperit inițial au fost nerațional și nemilos defrișate de timpuriu, pentru obținerea de pășuni sau de terenuri agricole, în prezent abandonate, neutilizate, mai bine zis neutilizabile la nimic, datorită foarte slabei lor productivități. În cazul Culmei Prisnel, chiar și actualele pășuni sînt foarte degradate, datorită spălării cuverturilor subțiri de soluri rendzinice, astfel încît și covorul vegetal a fost în mare parte distrus. Compartimentele mai extinse și mai slab înclinate (Dealul Cozlii, Piatra Toporului, Piciorul Stînii, Virful Podului, Dealul Sălniții) sînt „ciuruite” de doline, în care se pierd apele din precipitații, pentru a alimenta, însă, izbucuri utilizate în așezările periferice (Boiu Mare, Frîncenii Boiului, Sălnița de Sus, Sălnița de Jos, Peteritea)-

b) Sectorul de sud, denivelat față de primul cu 50—100 m, prezintă o mai mare diversitate de relief, legată și de litologie, dar și de o foarte deasă rețea de fracturi tectonice locale.

Litolologic, calcarele priaboniene subliniază cel mai pregnant caracterul structural monoclinal al Podișului și generează un carst de platou cu numeroase doline și încătușări de văi și cu frecvente apariții de izvoare descendente sau izbucuri, pe linia de contact cu argilele roșii eocen inferioare. Spre est de o linie aproximativă Prislop—Perii Vadului (Curtuius) se generalizează formațiunile miocenului inferior (alternanțe de nisipuri, gresii și argile, ale stratelor de Buzaș și Vima), pe cînd la apus de această linie, calcarele priaboniene sînt acoperite cu o cuvertură de depozite oligocene, într-o succesiune de de marne, argile și calcare (stratele de Cuculat), marne calcaroase (stratele de Buzuș) și sisturi argiloase-bituminoase (strate de Ilean-da).

Uniformitatea relativă a podișului, la nivelul interfluviilor (predominarea suprafețelor structurale, mai puțin tipice ca acelea de pe calcarele priaboniene), prezintă o mult mai mare diversitate a reliefului de detaliu, în urma fragmentării de către văile care se dirijează spre colectorul principal al teritoriului în discuție, spre Someșul (unit), conform cu înclinarea generală a stratelor, sau către Lăpuș (cele mai viguroase fiind văile Boiului și Gidelui, care au pătruns regresiv, depășind linia marilor înălțimi). În procesul lor de adîncire, văile organizate pe depozitele oligocene au intersectat calcarele bazale (priaboniene), în care și-au tăiat scurte sectoare de chei, pierzîndu-și în același timp, apele, pe trasee subterane și alimentînd, în cîteva cazuri izbucuri cu debite apreciabile [de ex. cel de la Toplița (com. Letca, jud. Sălaj) constituie singura sursă de apă pentru întregul sat]. De altfel, hidronimele Valea Secăă Răstoci și Perii Vadului sau Secătura (Luminișu) trădează tocmai acest fenomen de pierdere a apelor în subteran.

Însuși Someșul s-a adîncit în aceleași calcare în sectorul Răstoci, îngustîndu-și albia minoră pînă la numai cîteva metri. Același fenomen se întîlnește și în aria depozitelor miocen

inferioare, unde „Valea Ileanzii”, cu un bazin foarte ramificat, a intersectat șisturile bituminoase oligocene, în care s-a lărgit considerabil, creînd micile bazine depresionare Măleni și Dolheni. O situație mai deosebită o prezintă „Valea Frîncenilor” și mai ales „Valea Poienii”, care au secțiunat transversal anticlinalul Dăbîceni-Baba-Drăghia, prin sectoare de chei (cele ale Babei, de pe „Valea Poienii”, deosebit de spectaculoase). Pe ambele flancuri ale anticlinalului „Valea Poienii” și afluenții săi laterali, erodînd în formațiuni mai friabile, au sculptat culoarele depresionare Baba — Drăghia — Dealu Mare (de sud), pe flancul de nord, respectiv Poiana Blenchii — Gostila pe cel sudic.

Deschiderea largă spre nord-vest dintre Culmea Meseșului și Dealu Mare (de nord), dar mai degrabă Masivul Preluca și „Culmea Brezei”, permite pătrunderea maselor de aer umede, oceanice, astfel că Podișul Purcăreț — Boiu Mare — Jugăstreni primește cantități apreciabile de precipitații medii anuale: 610 mm la Mesteacăn (în intervalul 1970—1979), dar și valori mult mai ridicate (820 mm în 1974, 599 mm la Purcăreț, 801 mm la Boiu Mare (1007 mm în 1974), ca, de altfel, și Culoarul Someșului, orientat pe aceeași direcție (717 mm la Rus). Temperaturile medii anuale se mențin între 7,5 și 8°C, fiind ceva mai scăzute în Culmea Prisnel — Cornu Ples.

4) În sfîrșit, foarte pe scurt, trebuie să aruncăm o privire și asupra *Culoarului Someșului* (unit). Atîta vreme cît zonele geografice prezentate foarte succint în părțile anterioare au format un fel de „vorland” destul de greu de pătruns pentru orice inamic din cauza obstacolelor de geografie fizică de cele mai diferite tipuri, care nu mai necesită — sperăm — explicații mai detaliate, valea Someșului a făcut posibilă o legătură relativ lesnicioasă nu numai între diferitele posturi de veghe și de semnalizare amplasate pe virfurile și promontoriile marginale ale platoului calcaros Purcăreț — Boiu Mare — Jugăstreni ce se înalță în dreapta, la distanțe mai mici sau mai mari față de albia riului, dar chiar și între cele două cetăți-cazărmi (*castra*) de la *Samum* (Cășei) și Tihău, avînd un rol foarte important din punct de vedere al traficului între cele două fortificații pomenite.

Porțiunea văii Someșului, aferentă Podișului calcaros Purcăreț — Boiu Mare — Jugăstreni (între localitățile Vad și Jibou) prezintă unele trăsături prin care se deosebește de acelea ale Someșului Mare și Someșului Mic, rezultate, mai ales, din *characterul său transversal și nu periferic* față de Podișul Someșan. Aceasta intersectează, succesiv formațiunile miocenului, oligocenului și eocenului monoclinale ale acestui platou, în cea mai mare parte obsecvent, fapt ce pare a se reflecta într-o oarecare măsură, în accentuarea pantei longitudinale, față de cea a Someșului Mic mai ales, deși în mod normal ar trebui să se reducă progresiv în aval. După cît se pare, își adaptează profilul transversal al văii în funcție de particularitățile litologice ale acestora. Dacă în plan superior, la nivelul interfluviilor, culoarul este larg, variînd între 2 și 6—7 km, în plan inferior este mult mai îngust, înregistrînd cîteva sectoare de veritabil defileu: între Căpilnea și Dobrocina (com. Gilgău, jud. Sălaj), între Bîrsău Mare și Fodora, între Chizeni și Glod (partea apuseană a hotărului localității), la Rus-Buzaș, unde străbate anticlinalul Dăbîceni — Baba — Drăghia; în perimetrul Răstoci — Cormeniș, unde se adîncește în calcare eocene și, în sfîrșit, în sectorul Var — Rona unde îngustarea văii este condiționată de rezistența de eroziune a calcarelor din Dealul Dumbrava (deasupra orașelului Jibou), care vin în contact cu Valea Someșului prin perețele de stîncă perpendicular de la Var și pîntenul de gresii din „Dealul lui Racoți” (pe malul opus al riului).

Pe întregul parcurs, Culoarul Someșului este însoțit de nouă terase²¹, începînd cu terasa de luncă (2—3 m) care — în mod curios — crește în altitudine spre aval (4—5 m) și terminînd cu terasa a noua, de 160—200 m. Sînt bine exprimate în relief terasele de 8—12 și 18—22 m. Pe „podurile” acestora s-au așezat o serie de localități medievale-moderne și constituiau, probabil, în același timp și treptele de relief cele mai intens valorificate pentru trasarea „drumului de rond” roman (= *limes*-ul în cel mai strict al cuvîntului) pe distanța *Samum* (Cășei) — Ileana, pe malul drept al riului. (Trebuie să recunoaștem că urmele acestui drum, foarte greu sesizabile, de altfel, nu au fost urmărite așa cum ar fi fost de cuviință!). Între Vad și Ileana, străbătînd formațiunile miocen-inferioare, Culoarul Someșului este mult mai îngust și, totodată, mai întortocheat, neputînd fi cuprinsă cu privirea decît porțiuni relativ foarte scurte. Terasale în aceste porțiuni sînt mai slab conservate (cu excepția celor două trepte de 8—12 și 18—22 m, prielnice în anumite porțiuni pentru trasarea „drumului de rond”). În aval de Ileana, pătrunzînd în arealul depozitelor oligocene, valea se lărgeste mult și, odată cu ea,

²¹ Cf., Al. Savu, *Dizertație*, p. 65.

și terasele, cu deosebire în stînga riului, în zona Rogna — Negreni — Podișu, pentru că, odată cu intersectarea formațiunilor calcaroase ale eocenului, începînd de la Răstoci, să se îngusteze din nou, iar terasele să-și restrîngă arealele.

În partea întîi a acestei lucrări²² am urmărit elementele dispozitivului defensiv înființat pe distanța Tîhău — Ileana (mai exact Tîhău — Podișu). În cele ce urmează continuăm prezentarea liniei turnurilor de veghe și de semnalizare desfășurată între Ileana și „Muncelul Sălișcăi”, respectiv „Țigla” de la Fălcușa (709 m). Ruinele pichetelor se înșiră într-o linie (un semicerc imperfect) să zicem „paralelă” cu valea Someșului (unit), deși această afirmație nu corespunde întocmai realității. Este mai potrivit să stabilim că linia este paralelă cu axul general al văii, dar nu și cu cotiturile ei, în formă de zig-zag, determinate, în bună parte, de factorii tectonici și litologici ai zonei cu pricina.

Porțiunea întortocheată a văii Someșului dintre Vad și Ileana nu oferă posibilitatea cuprinderii și a controlului relativ ușor și eficient pe distanța respectivă. La aceasta — așa cum s-a menționat în rîndurile de mai sus — se mai adaugă și îngustimea văii față de volumul de apă — pe distanța amintită Someșul are un debit mediu anual de aproximativ 72—73 m³/sec! — Existența pe unele porțiuni (de ex. la Căpilnea, la Chizeni, la Rus) a unor sec-toare de defileu a îngreunat și mai mult organizarea sistemului de apărare roman pe această porțiune!

Trebuie să ținem cont apoi de faptul că orice coamă principală sau chiar secundară împădurită a Platoului calcaros Purcăreț — Boiu Mare — Jugăstreni ce se „ramifică” în aparență din Culmea zimțată a Brezei spre vest, sud-vest și sud, oferea oricărui dușman posibilitatea înaintării nedescoperite dinspre Depresiunea Zazarului (Baia Mare) prin ulucul Căvnic — Copalnic-Mănăștur — „Țara Lăpușului” spre cea arteră principală de comunicație ce lega castelele de la Cășei și Tîhău. Inamicul, ajungînd la marginile înaintate, în formă de promontorii înalte, dominante, situate tocmai deasupra văii principale, înguste, ar fi avut — fără îndoială — o poziție strategică și chiar tactică mult superioară față de slabele forțe militare romane dispersate în turnurile de veghe și de semnalizare, dacă toate acestea ar fi fost amplasate pe o distanță de circa 34 km în lungul văii Someșului! După cum reiese din cele arătate mai sus, din punct de vedere strategic și tactic porțiunea văii Someșului între Cițcău-Vad și Ileana-Podișu era total necorespunzătoare pentru organizarea aici, în acest culoar a liniei de apărare. Din această cauză castrametatorii romani au fost siliți să așeze pichetele în unele virfuri dominante ale marginii de sud-vest și de vest a Platoului calcaros Purcăreț — Boiu Mare — Jugăstreni, respectiv terminația apuseană a „Măgurii Vimii” (?).

Valea Someșului, în schimb, a fost foarte prielnică pentru jalonaarea drumului principal militar, construit, de obicei, la o distanță mai mică sau mai mare în spatele primei linii de apărare. (Menționăm în legătură de această problemă că pentru scurtarea drumului, respectiv pentru a tăia cotul mare a văii Someșului dintre localitățile Glod și Ileana, toți acei care veneau cu vitele de la tirgurile din Ileana spre satele situate în amonte, nu se duceau pe lîngă Rus, pe malul opus al Someșului, ci se urcau pe o ramificație coborîndă a masivului „Toaca Glodului” ce se ridică deasupra văii între Dăbiceni și Glod.) Deocamdată nu am putut observa nimic în acest sens, dar nu se poate exclude totalmente presupunerea că și romanii au folosit această scurtătură de drum, mai ales că înălțimea dominantă denumită „Toaca Glodului” (620 m) are în virf urme de turnuri romane!

Dată fiind această situație, s-a pus întrebarea: unde a fost fixată totuși linia „înaintată” de pichete sau, cu alte cuvinte, unde a fost trasată granița „politică” și militară a Imperiului în subsectorul dintre Cășei și Ileana?

Înainte de a trece la prezentarea elementelor ce alcătuiesc prima linie continuă, amplasate pe primele înălțimi dominante ale Platoului Purcăreț — Boiu Mare — Jugăstreni din dreapta văii Someșului trebuie să atragem atenția asupra unui punct suspect, situat cu mult în fața liniei propriu-zise a pichetelor.

A/1) La capătul superior al „Văii Ilzenii”, deasupra satului Vîma Mare se ridică compartimentul vestic al „Culmei Brezei”, despărțit de restul culmei prin curmătura joasă (428 m) de la Coruieni, ce se înalță pînă la altitudinea absolută maximă de 783 m. Nu în acest virf ci pe cel vecin, situat la apus de acesta, denumit tot „Dealul” sau „Măgura Vimii” (776 m), chiar în virf, înconjurat de abrupturi structurale de-a dreptul amfiteatru, cu aproximativ 100 m diferență de altitudine relativă, se observă un segment de calotă sferică cu un diametru de circa 8 m. Mica formațiune antropogenă (?) de teren — poate și din cauza solului

²² Vezi în *ActaMP*, 12, 1988, p. 251—289.

stincos și din cauza foarte timpurii a defrișării de pădure — este relativ greu observabilă dar, având în vedere poziția ei excelentă, dominantă (din vârful țuguiaț se deschide o priveliște în mai toate direcțiile pe distanță de zeci de km — între altele se poate controla cea mai mare parte a „Țării Lăpușului”, precum și întreg Platoul calcaros Purcăreți — Boiu Mare — Jugăstreni) foarte probabil ascunde rămășițele unui post de veghe și de semnalizare cu construcție de lemn²³. Cu ocazia executării unui mic sondaj nu au ieșit la iveală decât bucăți mărunte de cărbune de lemn. Această terminație culminantă, vestică a Culmei Brezei se poate apropia din numai două direcții: 1) fie dinspre Gilgău, prin „Valea Poienii”, trecind pe lângă localitățile actuale Poiana Blenchii—Baba—Drăghina—Coruieni; 2) fie dinspre Ileana—Dolheni—Vima Mare, distanța între valea Someșului și vârful cu pricina în acest ultim caz nedepășind 14 km. Personal traversind ambele posibilități amintite nouă ni se pare mai acceptabilă această ultimă ipoteză, mai cu seamă dacă luăm în considerare și existența presupusă a unei fortificații de dimensiuni mai mari pe malul opus al Someșului, în vatra satului Podișu (com. Ileana)²⁴. De la Podișu (sau de la Ileana) s-ar fi putut face relativ ușor schimbul efectivului din turnul ipotetic de pe „Dealul Vimii” (folosit, poate, numai temporar, în caz de război?), pe cind de la Gilgău accesul era mult mai anevoios nu numai din cauza depărtării mult mai mari, dar și din pricina lipsei unei întărituri mai mari amplasate la confluența „Văii Poienii” cu Someșul... În caz că în vârful de vest, terminal al „Măgurii Vimii” într-adevăr existase un post înaintat de observație (lucru ce numai cu ajutorul efectuării unui sondaj atent s-ar putea verifica) și dacă acesta într-adevăr avusese garnizoana la presupusa fortificație de la Podișu, atunci soldații trimiși în acest punct îndepărtat, izolat, foarte probabil aparținuseră garnizoanei castrului de la Tihău: *Cohors I Cannanefatium*²⁵.

B) Acum să trecem în revistă pichetele apropiate, înșirate într-o linie puțin curbată, distanțată față de valea Someșului (unit).

²³ Cu ocazia primei vizite în acest vîrf culminant în anul 1969, mi-am notat următoarele: „... Nu este exclus ca pe vârful „Măgura Vimii” (776 m) cu ocazia ridicării, în repetate rânduri, a unor construcții de lemn (borne pentru semnele de triangulație), să fi fost distruse rămășițele unui turn-avanpost înălțat pe vremuri din birne. Urme concludente nu am găsit...” Cf. Ist. Ferenczi, în *File de Istorie*, 4, 1976, p. 115. Dacă ne ocupăm de „Culmea Brezei”, poate este util să amintim că „... la o depărtare de circa 1 km est în linie dreaptă de la punctul culminant al drumului județean Căței—Tîrgu Lăpuș, la nord—nord-est de satul Măgoaja (com. Chiuiești, jud. Cluj), pe un vîrf de deal se vede un „val” de formă circulară cu un diametru de 9 m, suspect de a fi urmele unui pichet roman.

La aproximativ 3,8 km est de punctul cel mai înalt al drumului județean pomenit și la 3,6 km sud—sud-vest de biserica satului Boiereni situat în bazinul hidrografic al pîrului Rohiei, de pe panta de nord a „Culmei Brezei” dar tot pe teritoriul satului Măgoaja, la un punct secundar de triangulație (803 m) se văd urmele unei întărituri neobișnuite, înconjurată de val și șanț [...] cu plan trapezoidal, avînd următoarele dimensiuni (măsurate în exterior): latura estică 20 m, latura nordică 18,5 m, cea vestică 12 m și cea sudică 21 m. Colțul de nord-vest are un ieșind, asemănător unui „turn” mic cu plan evasi semicircular. Diferența de nivel între fundul șanțului și coroana valului în anumite porțiuni se poate aprecia la 1,60—1,70 m. În colțul de nord—vest ar putea fi o groapă de căutători de comori. Cu ocazia sondării terenului, în mai multe locuri am găsit doar bucăți de mortar și fragmente de cărămizi moderne. După afirmația localnicilor aici a existat în cursul celui de-al doilea război mondial un post de observație antiaeriană. Cu toate acestea nu ar strica să se facă pe acest loc o săpătură mai amplă de verificare, pentru a controla dacă nu a fost în acest loc și o întăritură romană, [așa cum s-a observat pe *limes-ul* de est al *Daciei Apulensis*, pe dealul „Silaș” (964 m) de la Păuleni (com. Lupeni, jud. Harghita) unde s-a constatat un caz asemănător]. Numai investigarea amănunțită a crestei „Culmei Brezei” va decide dacă nu cumva același sistem (?) va fi existat și aici ca pe Culmea Prisnelului, tot din dreapta Someșului (unit, în sensul cel mai larg posibil al cuvîntului) ce se întinde de la satul Rona (de lângă orașelul Jibou) și pînă aproape de terminația de vest a „Culmei Brezei”...”

²⁴ Vezi: I. Bajusz—D. Tamba, în *ActaMP*, 12, 1988, p. 92; I. Ferenczi, în *ActaMP*, 12, 1988, p. 269—270.

²⁵ Cf. în *ActaMP*, 12, 1988, p. 269, cu nota 38, p. 271, cu nota 44. Deși turnurile — tot presupuse — de la Ileana, părțile de hotar „Ciuha” (383 m) și „La Căsoi”, se situează și ele pe malul drept al Someșului, de astă dată nu ne ocupăm de ele, fiind ele amintite mai pe larg în lucrarea „gemenă”; vezi: *ActaMP*, 12, 1988, p. 260 pct. 8—9.

1) **Ileanda.** Primul element se află pe o porțiune relativ dominantă a ramificației de nord-vest a dealului înalt „Toaca Glodului” numită „Coama Pietrar”, orientată drept spre vadul râului de la Podișu (com Ileanda, jud. Sălaj). Ea pierde treptat din înălțime, coborînd în lunca Someșului. Obiectivul se prezintă în forma unei ruine inelare cu un diametru de circa 9 m, înălțimea relativă atingînd 0,80–0,90 m. Are un contact vizual spre nord-vest cu pichetele de la Podișu (vatra satului?), Rogna — „La Bontău”, Negreni — „Podireu” — „Dealul Secăturii”, „Dealul Hoancelor” de la Cermeniş²⁶, precum și cele două puncte din preajma localității Ileanda: „Ciuhă” și „La Căsoi”.

2) Așa cum s-a menționat la punctul precedent, următorul post de veghe și de semnalizare a fost depistat pe un umăr de deal, apusean al impozantului virf „Toaca Glodului” (620 m) care face parte integrantă din anticlinalul Ruș-Baba—Drăghia. Din acest virf dominant se deschide iarăși o privelște atotcuprinzătoare, avînd un rol — desigur — deosebit de „telecomunicație” în această parte a subsectorului de limes. Turnul de formă inelară cu un diametru de aproximativ 10 m și cu o înălțime relativă de 0,90–1 m, avusese legături vizuale nu numai cu posturile pomenite adineauri și cu cel următor de pe „Dealul Birsăului”, dar și cu cele mai proeminente înălțimi ale zonei „Dealurilor Șimișna—Girbou”²⁷, cum sint, de exemplu: „Măgura Dejului” (606 m), „Nadiș” (645 m), „Cimpeanu” (545 m) etc. Prin intercalarea uneia (sau unora?) dintre ele s-ar fi putut realiza un contact vizual aproape nemijlocit cu principalele fortificații de la *Porolissum*, amplasate pe „Pomăt” („Bisericuța”, 502 m) și pe „Citera” (502 m). (Verificarea acestor posibilități, acestei ipoteze de lucru mai are nevoie însă de controale riguroase prin cercetarea întregii zone a „Dealurilor Șimișna—Girbou”, precum și de efectuarea unor săpături la punctele suspecte!)

3) Nu este imposibil dimpotrivă este foarte probabil că și în punctul culminant al micii masiv calcaros „Toaca Glodului” existase încă un turn, dar acest lucru nu l-am putut controla din cauza hățșului (un fel de *macchia*) de mare întindere care ocupă suprafața carstică după defrișarea contrar rațiunii în trecut îndepărtat a pădurii și după spălarea solului fertil de precipitațiile atmosferice. De altfel, virful dealului, un platou cu dimensiuni reduse, este larg vălurit, cu lapiezuri și cu o diferență de altitudine relativă de 400 m!

4) **Birsău Mare.** În continuare, la aproximativ 4 km spre sud-sud-est peste „Valea (adîncă a) Frincenilor” (care curge dinspre nord, dinspre localitățile Birsăuța—Frinceni de Piatră și se varsă în dreptul localității Glod în Someș) primul turn (sau un grup de două turnuri) este plasat pe terminația de nord-est a „Dealului Birsăului” (456 m) spre sâtcuți de munte Măgura, la punctul numit „Cetate”.

Virful de deal cu pricina, cu pante destul de abrupte situat la întîlnirea hotarelor localităților Glod, Birsău Mare și Gilgău este acoperit de pădure de fag și de carpen. În acest loc sint vizibile urmele inelare a două turnuri²⁸. Cel dinspre sud-est are un plan asemănător unei potcoave, din cauză că un segment al „valului” circular a fost aplatizat cîndva de către localnicii pentru asigurarea trecerii, pe această coamă îngustă, a drumului de care actual. El are un diametru de 6,5 m (socotit pe coroana „valului”), iar înălțimea relativă în partea de miazănoapte atinge 1–1,20 m. În interiorul lui, cu ocazia efectuării unui sondaj mic am găsit fragmente de vase romane și fragmente de oase de animale.

La numai 14 m depărtare spre nord-est de această ruină, se conturează rămășițele unui alt turn, de astă dată avînd o formă de calotă sferică. Are un diametru de 13 m, fiind înconjurat de un „șanț” prea puțin adînc. Înălțimea lui relativă atinge de 1,20–1,30 m. Cu ocazia executării a unei mici săpături, din mantaua colinei au ieșit la iveală fragmente de lipitură arsă (chirpic).

Posturile de pe acest virf care precis nu au fost coexistente puteau fi în legătură vizuală auditivă numai cu un turn ipotetic de pe marginea de sud-est a platoului dealului

²⁶ Pentru toate acestea, cf. în *ActaMP*, 12, 1988, p. 266–269, nr. 12–15.

²⁷ Zezi, Al. Savu, *Dizertație*, p. 73–75.

²⁸ Resturile de aici au fost semnalate încă de la începutul veacului nostru. Cf. J. Kádár, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, vol. III, Décs, 1900, p. 512, „... 1882-ben Torma Károly a Szamosvölgye kutatva, el község határán, hol a sósmezői, borszói és galgói határ-részek találkoznak, [...] magas hegytetőn, honnan Désre is jól lehet látni, állítólag római vagy barbárkori várnak alapfalait találta meg...” De altfel ținem să mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea deosebită a prof. Margareta Lar și soțului ei, directorul școli generale în 1968, Vasile Lar din Gilgău care au binevoit să ne atragă atenția asupra acestor vestigii și să ne conducă chiar pînă la fața locului, asistînd la executarea unui mic sondaj cu caracter informativ.

„Toaca Glodului” cu ocazia cercetărilor noastre repetate, din anii 1969 și 1971 acoperit de o adevărată junglă de tufe cu spini, absolut improductiv. În direcția opusă, spre Gilgău, în schimb, legăturile vizuale și auditive au fost asigurate foarte departe, pînă la turnul de pe virful „Țigla” de la Fălciuș sau „Muncelul Sălișcăi”. Altminteri, ele puteau să controleze foarte bine „Valea importantă a Frîncenilor” ce izvorăște din apropierea capătului de apus al „Culmei Brezei”, adică dinspre „Măgura Vimii” (783, 776 m), din cauza ușoarei posibilități de trecere care exista, folosindu-se „poarta” dintre terminația dinspre apus a „Culmei Brezei” și capătul de răsărit al Masivului cristalin al Prelucăi, între Vîna Mică și Răzoare. Pe de altă parte, din pricina unor condiții geomorfologice și hidrologice favorabile (această porțiune a văii Someșului, orientată sud-est—nord-vest fiind relativ dreaptă), nu este mai puțin adevărat că de aici se poate vedea dintr-o singură privire chiar în vreme de vizibilitate mediocră pînă la Dej (distanța în linie dreaptă este de aproximativ 24 km!) și, deci cu atît mai mult, pînă la castrul de la Sanum (Căței) plasat pe terasa holocenă veche a Someșului, respectiv pe marginea de miazăzi a conului de dejecție al Sălătrucului. Acest lucru înseamnă că (dacă presupunerea noastră vînd existența măcar a unui singur „ochi” de apărare în virful platoului calcaros „Toaca Glodului” se va dovedi a fi justă) orice informație sau ordin trimiși din preajma localității Ileanda, prin unul dintre punctele culminante ale anticlinalului Rus—Baba—Drăghia au putut să fie transmiși într-un timp foarte scurt, folosind numai două sau maximum trei verigi de legătură pentru semnalizare!

5) **Gilgău.** Proximal element de apărare cunoscut nouă, plasat la o distanță mai mare de aproximativ 4200 m, străjuiește deja latura de sud-est a deschizăturii Văii foarte însemnate din punct de vedere strategic a Poienii²⁹.

Virful „Poiana-” sau „Casa popii” este terminația extrem nord-vestică a unui șir de culmi cu altitudini absolute aproape identice (565, 562, 615 m) un fel de platou prelung ce se ridică deasupra ulucului depresionar Poiana Blenchii (com. Gilgău, jud. Sălaj)—Spermezeu (jud. Bistrița-Năsăud), formînd interfluvial dintre valea Someșului (unit) și Valea Fălciușăi. Șirul acesta de culmi, de fapt, este o porțiune organică a marginii de miazănoapte, cioplită, a Podișului Someșan. Șirul de culmi în sud-est începe între Căței și Rugărești, deci de la valea Sălătrucului, și se continuă, fără întrerupere, pînă la dealul cu pricina situată deasupra comunei Gilgău. Cam pe la mijlocul acestei formațiuni geomorfologice se înalță „piramida” asimetrică a punctului culminant: „martorul de eroziune” al „Țiglei” de la Fălciuș (com. Gilgău, jud. Sălaj) sau „Muncelul Sălișcăi” (709 m, sat Sălișca, com. Cițcău, jud. Cluj), formînd o parte a limitei dintre cele două județe. [Notăm că numai jumătatea de nord—nord-vest a acestei culmi a fost inclusă în sistemul de apărare roman (între „Casa popii” și „Muncelul Sălișcăi”), pe jumătatea de sud-est ce cade nemijlocit în fața castrului de la Căței nereușind să depistăm nici cea mai mică urmă arheologică].

Rămășițele inelare ale turnului de pe platoul „Casa popii” cu un diametru de 12 m (măsurat la bază), înalte de 1—1,20 m, nu se găsesc chiar la capătul spre Gilgău al înălțimii rețezate, ci cu cîteva zeci de metri mai spre sud-est. Cu toate acestea, prin poziția lui strategică excepțională, turnul de aici avea posibilitatea de a controla o bună parte (sectorul inferior) a Văii Poienii despre însemnătatea militară a căreia am scris mai sus.

²⁹ „Valea Poienii” izvorăște din apropierea cîrmăturii joase (de numai 428 m înălțime absolută) de la Corueni, care despică în două jumătatea apuseană a „Culmei Brezei”, spre răsărit înălțindu-se „Gruul rotund” (734 m), iar spre apus „Măgura Vimii” (776, respectiv 783 m). „Valea Poienii” curge apoi prin localitățile Corueni, Drăghia, Baba, Poiana Blenchii (între Baba și aceasta din urmă prin defileul pitoresc al Babei), vărsîndu-se în Someș la Gilgău. Menționăm că în pofida investigațiilor noastre repetate efectuate în porțiunea inferioară a văii între Poiana Blenchii și vărsarea „Văii Poienii” în Someș, deși era cumva de așteptat așa ceva, nescăpînd din vedere importanța strategică a acestei posibilități de acces din „Țara Lăpușului” spre interiorul provinciei Dacia, nu am reușit să depistăm nimic. Tot aici este demn de remarcat că acel uluc depresionar, care a jucat, fără îndoială, un rol deosebit în organizarea continuării spre sud-est, apoi spre est (cf. Ist. Pereaczi, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 81—86; idem, în *Dacia*, N.S., XXII, 1978, p. 261—265) pînă în împrejurimile localităților actuale Spermezeu și Zăgra (jud. Bistrița-Năsăud, situate la nord-est de castrul de la Ilășua) și care, totodată formează limita de miazănoapte a Podișului Someșan și a „Dealurilor Cicului”, vine aici în contact cu valea de eroziune, observată a Someșului (cf. T. Cristureanu, *op. cit.*, p. 5).

Pe cit ne-a fost posibil din cauza pădurii dese, tinere, l-am dezvelit parțial, constatind următoarele: avea parter construit din piatră, în maniera *opus incertum*, ridicat din material litic local de construcție. Planul îi este aproape perfect pătrat, diferența dintre laturile lui interioare (5,25 și 5,13 m) fiind infimă, de numai 12 cm; grosimea zidului este, în medie, de 1,14 m. Ne-am adâncit săpătura pe jumătatea suprafeței în interior pînă la vatra de călcare (un strat de pămînt bătucit), marcată de un strat de cărbune de lemn și cenușă. Dede-subtul acestei vetre am observat un strat de lespezi nefasonate, scoase din roca locală de gresie (ardezie) din împrejurimi și așezate fără grijă deosebită.

Cu ocazia lucrărilor de dezvelire au ieșit la iveală din abundență fragmente ceramice romane, negăsind, în schimb, nici un obiect de metal.

6) Turnul de la „Casa urieșilor”, care intră deja în hotarul satului Căpîlnea (com. Gilgău, jud. Sălaj), este plasat pe un punct retras, relativ puțin dominant față de culmea propriu-zisă, (dacă nu presupunem că avea două etaje) fără vreo posibilitate de control vizual spre nord-est, spre „Valea Fălcușei”. El se găsește, de fapt, pe o ramificație a platoului, care pleacă din înălțimea denumită „Țimblic” (565 m) și se termină brusc, cu pante abrupte, imediat deasupra satului Căpîlnea. Cu ocazia primei noastre vizite ruinele au avut un aspect dezastruos, fiind răscolite de căutătorii de comori³⁰. Dimensiunile nu i s-au mai putut stabili, deoarece pereții i-au fost scoși pînă la temelie în vederea „refolosirii” materialului de construcție cu ocazia clădirii caselor țărănești situate numai la cîteva sute de metri distanță din curmătura „Țimblicului”.

De aici am recoltat multe fragmente de ceramică, obiecte de fier (între care și un *pilum*), obiecte de bronz (între care și o fibulă din secolul al II-lea) și de os (cum ar fi niște plăci subțiri cu scurte texte în limba latină³¹), precum și mai multe monede (denari de argint romani, în cea mai mare parte foarte tocite), ajunse în Cabinetul numismatic al Institutului de istorie și arheologie din Cluj, dintre care una, determinabilă mai ușor, este a împăratului L. Septimius Geta (209–212).

7) Pe cînd între turnurile de pe platoul „Casa popii” și „Casa urieșilor” distanța este de aproximativ 1,3 km (în linie dreaptă), între ultimul și proximalul turn, cel de pe „Hotroapă”, tot din hotarul localității Căpîlnea așezat pe un promontoriu înalt, îngust, împădurit, cuprins între vășoarele „Piriul Hotroapei” și „Valea Maotii”³², se poate aprecia la numai 600–700 m, socotit în linie dreaptă.

Înainte de începerea săpăturii arheologice efectuate pe acest loc, turnul era o ruină puternică, circulară, cu un diametru de 12 m (măsurat la bază) și 6,40 m măsurat pe coroaia „valului” inelar. După secționarea ruinei s-a verificat că este vorba de parterul zidit în maniera *opus incertum*, cu plan pătrat, avînd lățimea (și lungimea egală) de 5,80 m, grosimea pereților atîngînd, în medie, numai 0,95 m.

³⁰ Primele obiecte ajunse într-o colecție muzeală au fost adunate în primăvara anului 1968 de către (pe atunci) elevii Traian Mureșan și Ion Pop din localitate; ele au fost prezentate directorului (pe atunci) I. Gavrilesco din Dej, care nu le-a acordat însă atenția cuvenită. Pe urmă a fost anunțată, tot de persoanele amintite direcțiunea Institutului de istorie arheologie din Cluj al Academiei R. S. România. Ca rezultat al acestui aviz, D. Protase, în acea vreme șef de sector la acest institut) s-a deplasat la fața locului și a apreciat situația, dîndu-și seama imediat că aici, în zona aceasta deluroasă, neobișnuită pentru viața civilă romană, relativ îndepărtată de valea mănoasă a Someșului (unit), nu poate fi vorba de un obiectiv singuratic, izolat, ci că el trebuie să facă parte dintr-un lanț de vestigii similare. Cu ocazia investigațiilor noastre ulterioare părerea d-lui s-a dovedit a fi pe deplin justă. Autorul lucrării de față nu l-a vizitat aceste urme decît în toamna anului 1968. De altfel, în literatura de specialitate ruinele scormonite de la „Casa urieșilor” sînt menționate prima dată într-un articol redactat de D. Protase și Șt. Dănilă (în *SCIV*, 17, 3, 1968, p. 539, fig. 7). Mulțumim și de data aceasta pentru amabilitatea conf. univ. D. Protase care a renunțat la cercetarea acestui obiectiv în favoarea noastră.

³¹ Multe dintre aceste obiecte au fost salvate de către elevul Traian Mureșan care le-a donat Muzeului de istorie al Transilvaniei, mai precis acad. prof. C. Daicoviciu. De atunci eu mai știu de soarta lor.

³² „Valea Căpîlnei”, care curge prin sat, primește din dreapta, în cursul ei superior, un mic afluent format din trei văi mici: „Piriul Cireșului”, „Valea Maotii” și „Piriul Hotroapei”, fiind denumit, în continuare „Valea Maotii”.

Cu ocazia lucrărilor s-au descoperit multe fragmente ceramice romane de culoare cenușie, fragmente de lame de cuțite de fier, multe obiecte cioplite din os și bucăți de lut ars (chirpic) cu amprenta grinzilor de fag sau de carpen, dovedind că golarile dintre grinzile scheletului (de la etaj?) au fost astupate cu lut. Din punct de vedere stratigrafic s-a putut constata că obiectivul arheologic în cauză avea două faze de construcție. Al doilea turn în ordinea cronologică, clădit pe urmele aplatizate ale primului pichet, distrus, a fost și el incendiat. În stratul de arsură, care aparține fazei a doua de construcție (marcat cu bucăți mai mari sau mai mici de cărbune, precum și de un strat de pământ sfărâmișos, ars până la roșu, s-a găsit și un denar de argint a lui L. Septimius Geta.

8) Veriga următoare a liniei de apărare se află pe „Dimbul lui Golaș” (tot din hotarul satului Căpîlneș). El se înalță îndrăzneț dincolo (spre sud) de „Valea Maotii”, deasupra „Văii Cireșii”. Este un con de deal izolat, oferind posibilități excelente pentru plasarea unui pichet. Pe suprafața de mică înfîndere (aplatizată?) a virfului „Dimbul lui Golaș” se zăresc într-adevăr contururile unei ruine de turn, de formă inelară cu un diametru de 12 m (măsurat la bază), „valul” inelar avînd o înălțime relativă de aproximativ 1 m. Ruina este incinsă de „șanțul” obișnuit, puțin adînc. Turnul — ca și cel de pe „Hotroapă” — a fost „orb” (dacă nu-i presupunea o construcție cu cel puțin două etaje) spre nord-est, spre Fălcușa, mai bine zis spre „Valea Fălcușei” din cauza culmei principale. În schimb, se vede bine de aici pînă la turnurile de la „Casa popii”, „Casa urieșilor”, natural și pînă la pichetul de pe „Hotroapă”, iar spre sud avea legătură vizuală nemijlocită (printr-o ușoară curmătură a dealului vecin) pînă la următorul turn situat la punctul numit „Cărămidă”, care cade la 400–500 m sud-sud-vest de cota 562 (ce se ridică dinspre vest—nord-vest deasupra vetrei satului Fălcușa). Această posibilitate de legătură este doar presupusă de noi, dat fiind pădurea deasă, care a împiedicat verificarea pe teren.

9) Pe ramificația principală a platoului prelung amintit (562 m), ce coboară ușor spre satul Muncel (com. Cițcău, jud. Cluj), adică pe coama principală înaltă, interfluviu, ce desparte hotarul satului Căpîlneș de teritoriul localității Fălcușa, la locul numit „Cărămidă” se observă rămășițele unui alt post, de astă dată cu o formă de calotă sferică, înconjurat, și acesta, de un „șanțuleț”, cu un diametru de 12 m (socotit la bază). Colina are suprafața acoperită cu piatră locală. Cu ocazia executării unui mic sondaj de verificare am dat de fragmente de ceramică romană, precum și fragmente de lipitură arsă (chirpic). Turnul acesta, desigur, avea legătură vizuală și auditivă cu cel precedent de pe „Dealul lui Golaș”, chiar și cu cele mai îndepărtate de pe platoul prelung, dar de pe acest punct se văd și cele două turnuri care urmează spre sud, pînă la „Țigla” de la Fălcușa.

Cum am remarcat în fraza anterioară, pînă la turnul punct-cheie de pe „Țigla” mai există încă două, respectiv trei elemente de apărare, la relativ mică distanță unul de celălalt, sugerînd oarecum importanța strategică și, totodată, și tactică a șei relativ joase, care face posibilă o trecere mai ușoară din bazinul hidrografic al „Văii Poienii”, respectiv din „Valea Fălcușei” (să nu uităm însemnătatea acestora, discutată mai înainte!) spre actualele localități Cițcău, Coplean și de acolo direct la castrul de la *Samum* (Căței), aflat în apropiere.

10) Primul obiectiv este amplasat la poalele de vest ale dealului „Dumbrăvița” (ce se înalță nemijlocit la nord de satul Muncel), pe un teren relativ neted, numit „Comorița”. Aici, cam pe la mijlocul unui platou restrîns ca întindere, există o moviță antropogenă, ascunzînd rămășițele unui turn. Sondînd colina, am dat de fragmente de ceramică romană, precum și bucăți de lipitură arsă (chirpic). Avem impresia că materialul de construcție al acestui turn a fost scos în întregime de locuitorii satului vecin, Muncel.

11) Al doilea loc de interes arheologic este o porțiune puțin mai ridicată a curmăturii joase dintre cota 562 și virful dominant al „Țiglei”, și anume locul numit „Muchia poienii lupului”, situat la numai 500–600 m față de obiectivul precedent. Aici se observă două coline antropogene, în formă de calotă sferică, ambele înconjurate de cite un „șanț” prea puțin adînc, în care crește papură. Cel de sud-vest are o suprafață pietroasă. Pare a fi destul de slab conservat și mai vechi. Celălalt, cu un diametru de 12 m (socotit la bază) este mult mai bine păstrat și pare să reprezinte urmele unei construcții mai noi.

12) În sfîrșit, în colțul cel mai de sud-est al actualului județ Sălaj, pe înălțimea impozantă, dominantă a „Țiglei de la Fălcușa” sau „Muncelul Sălișcăi” (709 m), acoperită în cea mai mare parte de pădure de fag și de carpen, mai puțin cu pășuni bogate, se află ultimul post, cunoscut nouă pînă în momentul de față pe linia Someșului (unit) între Căței și Jibou. Virful „Țiglei” este, de fapt, un platou întins, format de un plan de strat mai rezistent, o suprafață structurală, o părțică înfîmă a Podișului Someșan, înclinat foarte lin spre sud. La capătul de nord, chiar deasupra abruptului de miazănoapte sînt citeva gropi regulate, de dimensiuni apreciabile, poziții de artilerie săpate cu ocazia celui de-al doilea război mondial

La aproximativ 100 m depărtare de acestea spre sud, acoperit de fagi bătrini, sint ușor observabile ruinele unui turn de pază și de semnalizare. „Valul” inelar al obiectivului, de o înălțime relativă de 50–60 cm este construit, în aparență, din blocuri de piatră locală nefasonate. Cu ocazia secționării gropii interioare a turnului au ieșit la iveală fragmente de ceramică romană, dovedind — fără doar și poate — caracterul militar, roman al acestui post singuratic.

De pe „Țigla” sau „Muncel” se vede în orice direcție la depărtări foarte mari. Așa, de pildă, în vreme de vizibilitate bună se zărește pe orizontul de vest—sud-vest Masivul cristalin al Gilăului cu Muntele Mare (1 827 m), Masivul vulcanic al Vlădesii (1 836 m), apoi spre vest—nord-vest aproape toată culmea prelungă, ondulată a Munților Meseșului, înălțimile mai importante ale Podișului Someșan [în rindul acestora amintim doar numai pe câteva: „Măgura Dejului” (606 m)³³, „Ripa Șimișnei” (612 m), „Nadișul” (654 m), „Dealul Babbii” (Bobilna, 695 m) etc.]; Podișul carstic Pucăreț—Boiu Mare—Jugăstreni, Masivul cristalin Preluca (811 m) inclusiv toată fișa de teren, sculptată, fragmentată a ulucului depresionar care se întinde în linii mari în direcție est—vest și care se intercalează între limita de miazănoapte a Podișului Someșan, și a Dealurilor Ciceului pe de o parte, și Culmea Brezei, pe de altă parte (chiar în zilele noastre încă puțin locuită), Masivul vulcanic înalt al Țibleșului (1 842 m), capătul apusean al Masivului Rodnei, zona dealurilor înalte, sculptate ale Suplaiului, Culmea vulcanică, scundă, apropiată a Ciceului (779 m), Munții Birgăului, Munții Călimani (2 102 m), precum și suprafețele sculptate ale colțului de nord-vest al Cimpiei Transilvaniei, cu o bună parte a văii Someșului Mic (pină dincolo de locul castrului de la Gherla, precum și a văii Someșului (unit) pină în dreptul localităților Valea Groșilor (com. Vad, jud. Cluj) și Dobrocina (com. Gilgău, jud. Sălaj). Etajul turnului a avut legătură vizuală directă cu castrul de la *Sanum* (Căței), plasat pe terasa aluvională (holocenă veche; T₁) a Someșului (unit), respectiv cu pichetele de legătură și de semnalizare (presupuse numai pe baza observațiilor unor investigații de teren) deasupra Viiilor Dejului (în virful „Dealul Huhului”, 485 m) și deasupra satului Cetan (cota 476), situat la o depărtare de aproximativ 2 km vest—sud-vest de biserica satului pomenit.

Poziția excepțională a obiectivului de pe „Țigla” sau „Muncel” este o dovadă elocventă a mentalității circumspecțe a castrametatorilor, fiind extraordinar de bine aleasă din punct de vedere strategic, aflându-se pe un platou într-adevăr dominant, de unde se poate controla cu vederea, în caz de vizibilitate bună, o zonă foarte largă, care atinge în adâncime mai mulți zeci de kilometri, făcând posibile — foarte probabil — legături indirecte, dar totuși foarte rezezi, operative, prin folosirea unui sau maximum două puncte intermediare care fac parte din cursurile ale Podișului Someșan, chiar cu cartierul general de la *Porolissum*. Este de subliniat că acest loc, cu asemenea condiții extraordinare, era în vecinătatea castrului de la *Sanum* (Căței). Luând în considerare toată gama aceasta de împrejurări favorabile, putem afirma că postul de pe „Țigla” sau „Muncel”, fiind plasat, pe deasupra, pe un loc greu atacabil, împreună cu omologul său din curmătura înaltă „Ponița” (formațiune geomorfologică din cadrul Masivului pitic vulcanic al Ciceului³⁴) a fost colectorul tuturor informațiilor sosite dinspre nord-vest și est, un fel de „centrală de telecomunicații” cum am numi astăzi.

În paginile de mai sus am trecut în revistă, foarte succint și fugitiv, elementele de apărare dintr-o fișă mai mult sau mai puțin largă, care includea întreaga vale a Someșului (unit) pe distanța de aproximativ 34 km între Căței (Cițcău-Vad) și Ileanda. Deși sîntem încă departe de situația care ne-ar permite să tragem concluzii definitive și în legătură cu acest subsector al *limes*-ului provinciei Dacia, totuși se cer încă de pe acum câteva precizări și ridicarea unor probleme majore care se vor pune în fața cercetărilor viitoare.

În subsectorul Fălcușă („Țigla” sau „Muncel”) — Ileanda nu se cunoaște în momentul de față decît o singură linie de turnuri. Investițiile noastre efectuate în acest subsector, într-o fișă situată pe malul

³³ Cf. cele menționate de Ist. Ferenczi, în *ActaMN*, 24, 1987, p. (sub tipar).

³⁴ Vezi: Ist. Ferenczi, în *File de Istorie*, 1971, p. 81–82.

stîng al Someșului la punctele: „Cetățeaua” (506 m) de la Vad³⁵, „Comoara”³⁶, „Cetățele”³⁷ și „Grădini”, dealuri de pe teritoriul satului Dobrocina (com. Gilgău, jud. Sălaj), „Virfu Cetății” (489 m), „Chelmenescu” sau „Călmănescu”, Fața cea Brudărească” lîngă satul Fodora³⁸, „Cetățele” (600 m) de la Șimișna³⁹, conul singuratic, curios al „Țucluiului Șimișnei”⁴⁰ și, în sfîrșit, „Cetatea Pintii”⁴⁰ de la Buzaș⁴¹ (ca să nu socotim alte multe puncte) s-au dovedit a fi zadarnice.

Se constată vădita intenție a castrametatorilor romani de a scurta distanțele, precum și de a ocoli sectoarele greu controlabile cu caracter de defileu. („... *Cauendum etiam, ne mons sit vicinus aut collis altior, qui ab adversaris captus possit officere*...”.) Linia turnurilor nu urmărește deci, în mod fidel, toate schimbările mai mult sau mai puțin bruște ale direcției văii Someșului, ci formează un fel de semicerc imperfect ale cărui capete se „sprijină” în nord-vest pe ipoteticul *burgus* sau *castellum* de la Podișu, iar în sud-est pe turnul de pe „Țigla” sau „Muncel” de la Fălcușa.

Trebuie să avem în vedere și următoarele situații: a) în primul rînd distanța de circa 65 km între castrele de la Căsei și Tihău; b) în al doilea rînd că linia turnurilor (pe distanța Tihău—Podișu fiind vorba de linia interioară?) traversează albia Someșului (unit) undeva între Rogna—Podișu—Bizușa—Ileanda la aproape jumătate distanță dintre Căsei și Tihău (în favoarea ultimului castru cu vreo 5 km!); c) în al treilea rînd că pe cînd castrul de la Tihău, apărut de *Cohors I Cannanefatium*⁴² este așezat pe malul stîng al rîului, castrul de la *Samum* (Căsei), dimpotrivă a fost plasat pe malul drept al Someșului; d) în al patrulea rînd, ținînd cont că pentru puternica garnizoană care staționa timp îndelungat în castrul din vecinătatea actualului municipiu Dej, și anume *Cohors I Britannica* (= *Britannorum*) *milliaria civium Romanorum equitata*⁴³ supravegherea unui sector de apărare care după ce cotește spre est față de înălțimea impozantă a „Țiglăi” — „Muncelului” peste deschizăturii largi a văii Sălătrucului se întindea, probabil, pînă la creasta principală a „Dealurilor Ciceului” (propriu-zise) cu cîțiva km mai lung (mai ales că avea și o subunitate de călăreți), nu însemna, desigur, un efort deosebit.

³⁵ Cf. Roska *Rep.*, p. 237—238, nr. 32; Ist. Ferenczi, în *ActaMN*, 13, 1976, p. 38—40.

³⁶ Asupra acestei înălțimi cu nume promițător, ne-a atras atenția Tr. Mureșan.

³⁷ Vezi Roska *Rep.*, p. 69, nr. 63.

³⁸ J. Kádár, *op. cit.*, III, p. 458, 460; Roska *Rep.*, p. 207, nr. 16.

³⁹ J. Kádár, *op. cit.*, VI, p. 87; Roska *Rep.*, nr. 244, nr. 45.

⁴⁰ Sînd două piscuri („gemene”) izolate din virful cărora se deschide o panoramă pitorească atît spre Munții Gilăului, spre Masivul Vlădeasa cit și spre interiorul Podișului Someșan, cu înălțimi mai importante, cum ar fi de ex.: „Toaca Glodului”, „Culmea Brezei”, „Țigla”—„Muncelu”, „Dealurile Ciceului” etc.

⁴¹ Ist. Ferenczi, în *ActaMN*, 13, 1976, p. 42.

⁴² Referitor la această unitate militară auxiliară, vezi recenzia lui I. I. Russu, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 361; idem, în *SCIV*, 23, 1, 1972, p. 70, nr. 32; Ist. Ferenczi, în *Omagiu Kelemen*, p. 283; C. Daicoviciu—D. Protase, în *JRS*, 51, 1961, p. 63—70; idem, în *ActaMN*, I, 1964, p. 170; V. Wollmann—Gh. Bot, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 431—434; V. Wollmann, în *Germania*, 52, 1974, p. 150—153; N. Gudea, în *ActaMP*, I, 1977, p. 110, nr. 27; G. Forni, s.v., *Limes*, în *Dizionario Epigrafico* ..., p. 1285—1286.

Nu putem exclude totalmente posibilitatea, cel puțin în principiu, că apropierea zonei de contact a acestor două subsectoare de apărare, pe întinsele terase fluviatile amintite în partea cu caracter geomorfologic a acestui studiu, care se largesc pe malul stîng (cel interior, concav) al Someșului între Podișu (Ciumani) și Cormeniș (Cudmeniș) sau, eventual dincolo, pe malul opus al râului, în preajma localității Ileanda, să fi existat o fortificație de dimensiuni mijlocii (*castellum*, *burgus*?), pe care noi, cu toată străduința, nu am putut-o însă depista⁴⁴.

Desimea turnurilor crește, evident, în aripa de sud-est a subsectorului Căței — Ileanda, mai precis între Gîlgău și Fălcușa, la sud de anticlinalul Rus—Baba—Drăghia, reprezentat de masivul semeț de calcare al dealului înalt „Toaca Glodului”. Această situație pare firească dacă ne gândim la faptul că „Valea Poienii”, care curge dinspre curmătura scundă de la Coruieni, începînd de la actuala localitate Poiana Blenchii are „continuare directă” spre sud-est în amonte (este vorba de prelungirea imaginară în direcția menționată a axului longitudinal al „Văii Poienii” în „Valea Fălcușei”). Iar din partea superioară a „Văii Fălcușei”, pe șaua lată, relativ joasă, ce se ridică dinspre miazănoapte deasupra sătucului Muncel, orice înamic cu ușurință ar fi putut coborî la Cîțcău, respectiv ar fi putut înainta pînă la castrul de la *Samum* (Căței). Acesta era accesul cel mai drept și, poate, și cel mai lesnicios de a pătrunde dinspre nord, din „Țara Lăpușului” pe șesul aluvional al Someșului (unit) din împrejurimile municipiului Dej.

Nu este de mirare deci dacă turnurile amplasate pe platoul prelung situat la nord-vest de înălțimea dominantă a „Țiglăi” — „Muncelului” sînt așezate pe distanțe relativ mici care nu depășesc, de multe ori 600—700 m! Pe distanță și mai redusă, și anume între „Casa popii” de la Gîlgău și „Cărămida” de la Căpilnea pichetele — în mod foarte curios — nu urmăresc coama principală cu o vizibilitate largă și asupra „Văii Fălcușei” ci sînt oarecum retrase spre valea Someșului, pe porțiuni de suprafețe puțin mai joase ale platoului. Ținînd seama de acest fapt

⁴³ Cu privire la această trupă auxiliară trimitem la: Á. Buday, *Római felirattan*, Kolozsvár, 1914, p. 276; V. Christescu, *IstMűl*, p. 136 și urm.; W. Wagner, *Die Dislokation der Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 104—105; C. Daicoviciu, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 332; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Bern, 1951; J. Szilágyi, *A daciai errődrendszér helyőrségei és a katonai téglabélyegek. Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dacien und ihre Zielgestempel*, în *Diss Pann.*, ser. II, nr. 21, Budapest, 1946, p. 14—15 (citește greșit stampele de la *Samum* (Căței); *CIB=Cohors I Brittonum*) în loc de *C(ohors) I B(ritannica)* sau *B(ritannorum)*; I. I. Russu, în *Materiale*, II, 1956, p. 708—710; idem, în *SCIV*, 23, 1, 1972, p. 69—69 [scrie despre *C(ohors) I B(ritannica) c.R.*]; idem, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973, p. 35; G. Forni, în *Athenaeum*! 36—1958, p. 32—33 (extras); idem, în *Dizionario Epigrafico* ..., p. 1286; C. Daicoviciu—D. Protase, în *JRS*, LI, 1961, p. 65, 66; idem, în *ActaMN*, 1, 1964, p. 168—169; N. Gudea, în *ActaMP*, 1, 1977, p. 111, nr. 28, 120. Pe lângă această mare unitate auxiliară, se pare că au staționat concomitent, poate numai temporar, și alte unități mai mici. În privința unității ecvestre *Ala Electorum*, cf. I. I. Russu, în *ActaMuz*, 2, 1965, p. 130—131 (admite că este vorba de schimbarea numelui unei unități de trupă în curs de un secol); G. Forni, în *Dizionario Epigrafico* ..., p. 1286.

⁴⁴ Cf. Ist. Bajusz—D. Tamba, în *ActaMP*, 12, 1988, p. 92, nr. 2b; Ist. Ferenczi, în *ActaMP*, 12, 1988, p. 269—270.

ciudad, am putea emite cu titlu de ipoteză de lucru, că ele aveau mai mult un rol de semnalizare (?) decît de control militar propriu-zis [în caz că nu cumva turnurile aveau mai multe etaje (?), presupunere greu controlabilă cu metode arheologice]. În altă ordine de idei, densitatea celorlalte posturi de veghe și de semnalizare din acest sector pare să ne sugereze creșterea pericolului așteptat pe această scurtă porțiune de linie, dinspre pasul scund al „Culmei Brezei” de la Coruieni (înalt de numai 428 m) prin „Valea Poienii” și în continuarea ei, în susul apei, pe „Valea Fălcușei” spre sătucul Muncel, respectiv Cițcău ... Exista, de asemenea, o posibilitate relativ ușoară de atac dinspre Depresiunea („Țara”) Lăpușului atît prin deschizătura largă a „Văii Poienii” la Gîlgău, cît și prin valea Someșului însăși.

În privința unor posibilități de semnalizare pe distanțe mult mai mari trebuie notat faptul că de la piscurile cele mai înalte ale Podișului Someșan, cu o poziție deosebită, menționate la locul potrivit, aflate între porțiunile văii Someșului dintre Cășei—Ileanda, Ileanda—Tihău, pe de o parte și bazinele hidrografice îngemănate Almaș—Agrij, pe de altă parte, din unul și același punct se pot vedea atît înălțimile castrelor de pe „Pomăt” și „Oitera” de la *Porolissum* cît și „Țigla” — „Muncel” de la Fălcușă (cu altă denumire „Muncelul Sălișcăi”)! În principiu deci s-ar fi putut transmite în timp util semnale vizuale de pe piscul „Bisericuța” aparținînd dealului „Pomăt” (502 m) de la Moigradul de astăzi și pînă la *Samum* (Cășei) prin intercalarea a numai maximum două-trei puncte intermediare („releuri” în limbajul actual). Evident, ar fi fost un avantaj extraordinar pentru coordonarea operațiunilor militare a întregului mare sector de *limes* din toată jumătatea nordică a provinciei *Dacia Porolissensis*. Se pune întrebarea: conducerea supremă, comandamentul militar al provinciei *Dacia Porolissensis* și-a dat seama oare de această posibilitate strategică deosebită? Cu ocazia investigațiilor sistematice (din cauză de lipsă de fonduri bănești și de lipsă de timp) nu am avut posibilitatea de a vizita decît trei vîrfuri dintre toate acelea care ar putea să fie luate în considerație, și anume „Cetățelele”, „Țuclului Șimișnei” și „Măgura Dejului”. Trebuie să recunoaștem însă că cu ocazia unor simple vizite, fugitive pe toate acestea nu am reușit să descoperim vestigiile unor astfel de posturi de semnalizare, de „telecomunicație”. Și în această privință numai cercetările pe teren mult mai temeinice, detaliate, exhaustive, aplicînd și recunoașteri aeriene, combinate cu săpături arheologice sistematice ne vor putea da un răspuns mulțumitor⁴⁶!

⁴⁶ Pasul scund de la Coruieni este luat la mijloc dinspre vest de „Dealul” sau „Măgura Vimii” (776, 783 m), iar dinspre est de „Gruiul rotund” (737 m).

⁴⁶ Notăm aici că într-o vale laterală din stînga Someșului (care se varsă între Chizeni și Rus în riul principal), pe teritoriul localității Șimișna, s-ar fi găsit mai multe obiecte, care ar justifica necesitatea unor cercetări asupra existenței unei fortificații romane ipotetice în lunca văii (?). Vezi, A. Radnóti, în *ArchÉrt.*, ser. III, 5—6, 1944—1945, p. 140, 155 cu nota 21; J. Szilágyi, în *DissPann.*, ser. II, nr. 21, Budapest, 1946, p. 75, addenda la nota 66/a; D. Protase, în *SCIV*, 19, 3, 1968, p. 539, fig. 7; *TIR*, I 34, p. 102 („Römische Siedlung oder Befestigung”). Noi, din cauze obiective, nu am avut posibilitatea de a efectua cercetări în vatra acestui sat.

Constatarea că majoritatea covârșitoare (în afara câtorva — foarte puține — excepții, cum ar fi cazul turnului de pe „Coama Pietrar” din apropierea Ilenzii) este plasată pe înălțimi apreciabile, pe lângă așezarea acestora cu un scop evident strategic, își găsește explicația și în faptul că în anumite anotimpuri, în cursul nopților cu cer senin, în valea Someșului se formează o ceață groasă (de câteva zeci sau chiar peste o sută de metri) care pătrunde în amonte adânc și în valea afluenților săi și persistă, de multe ori nu numai în zorile zilei ci și în cursul dimineții! Această ceață, natural, „orbea” totalmente santinelele de serviciu, dînd ocazie inamicului să treacă pe ascuns linia pichetelor de veghe să le atace pe „neasteptate”. Așa se explică faptul că și în nemijlocita vecinătate a castrului de la *Samum* (Cășei) — la Cetan și Viile Dejului — „Dealul Huhui”? (ambele localități în jud. Cluj) — existau unul sau mai multe turnuri de semnalizare. Toate dealurile în discuție, înălțîndu-se deasupra mării de ceață de dimineată, puteau recepționa toate informațiile primite pe cale vizuală (din cauza distanțelor prea mari mai puțin probabil auditivă) de la cele mai apropiate posturi de semnalizare de pe înălțimi, care rămîneau deasupra mării de ceață, le „traduceau” și le transmiteau apoi în formă de semnale acustice pînă la castelele din vecinătate.

Tot în cadrul problemei comunicațiilor trebuie să pomenim, măcar în treacăt, o altă observație importantă, și anume că (ori de cîte ori era posibil din capul locului) peste tot se poate constata o intenție vădită în privința plasării și aranjării posturilor de veghe și de semnalizare. Pe cît era posibil, au căutat ca fiecare turn aparte să aibă legătură cu mai multe elemente similare atît din dreapta cît și din stînga lui, pe de o parte, pentru a asigura, probabil, exactitatea, precizia informațiilor ce trebuiau transmise, pe de altă parte pentru a garanta continuitatea în spațiu a semnalizării, mai explicit, ca informațiile transmise să ajungă la locul de destinație și atunci cînd în acest sistem atît de ingenios s-ar fi produs niște breșe, lacune mici nedorite din cauza unor atacuri inamice sau calamități de altă natură. Această străduință se adevărește mai elocvent, cel puțin la aparență, în aripa de sud-est a subsectorului *Ileanda-Fălcușă*, exprimîndu-se interesele, poate, vitale ce lega comandamentul garnizoanei romane de la *Samum* (Cășei) de această porțiune a apărării. Excepție fac doar două cazuri: în momentul de față nu se știe încă cum au fost barate, apărate deschizăturile (gurile) „Văii Frîncenilor” și „Văii Poienii”, deoarece între turnul depistat în vîrfurile dealului înalt „Toaca Glodului” și cel vizitat pe „Dealul Bîrsăului”, la punctul „Cetate”, există o distanță de 4,2 km (socotită în linie dreaptă, iar între acest ultim element și „Casa popii” de la Gîlgău o distanță puțin și mai mare: de 4,6 km.

Eventualele atacuri venite dinspre „Țara Lăpușului” prin „Valea Poienii”, prin vatra actualiei comune Gîlgău, au fost parate, poate, prin desfășurarea forțelor disponibile în strîmtura văii Someșului la Că-

pîlnea-Dobrocina. Această presupunere, deocamdată, nu este atestată însă de nici o observație cu caracter arheologic, fiind numai o simplă ipoteză de lucru...

Judecînd pe baza faptului că în anumite puncte, și anume la „Cetatea” de la Bîrsău Mare, precum și pe „Muchia poienii lupului” de la Fălcușa-Muncel sînt două ruine de turnuri (una lîngă cealaltă), ca și în alte sectoare ale apărării romane din Dacia intracarpatică⁴⁷, și în legătură cu acest subsector al sistemului de apărare roman, putem presupune măcar două faze principale de întărire, de completare. Această ipoteză, la prima vedere, poate, subredă, pare să fie confirmată și de observațiile stratigrafice făcute în legătură cu secționarea turnului de la Căpîlnea—„Hotroapă”. După cum am semnalat la locul cuvenit, al doilea turn de aici a fost clădit pe ruinele aplatizate ale primului pichet distrus. În conexiune cu aceste probleme de cronologie trebuie să ne mai oprim la o descoperire, în aparență, de mică însemnătate. Poate nu se datorește însă voiei întîmplării faptul că atît în turnul Căpîlnea—„Casa urieșilor” cît și în cel vecin de pe „Hotroapă” au ieșit la iveală cîte o monedă de la L. Septimius Geta (denarul de argint de la ultimul turn a fost aflat pe vatra de călcare aparținătoare la construcția din faza a „I-a”). Să fie această densitate mai mare a pichetelor dintre Gilgău—„Casa popii” și „Țigla”—„Muncel” o urmare a unor măsuri militare de completare, reîntărire a pozițiilor luate cu ocazia vizitei personale a împăratului Caracalla în a. 213 sau 214⁴⁸ în nordul provinciei Dacia? Este o întrebare la care vom putea răspunde cu mai multă precizie abia după efectuarea unor cercetări și săpături sistematice mult mai ample și făcute cu toată acribia și acuratețea necesară.

Ipozeza nu este însă cu totul absurdă, mai ales dacă luăm în considerare că oricît de mare ar fi fost solicitudinea pentru trupele de la *Porolissum* și oricît de importante ar fi fost măsurile luate pentru întărirea graniței provinciei în marele sector meseșan, ele nu s-au limitat, probabil, numai la zona *Porolissum*, ci s-au extins și asupra altor porțiuni ale fruntariilor de nord-vest și de nord ale Daciei, după cum rezultă din mai multe mărturii epigrafice cunoscute mai demult⁴⁹ sau din inscripții ieșite la iveală în deceniile mai recente. O asemenea ipoteză pare acum a fi foarte plauzibilă de ex. pentru castrul de la Bologa (? *Resculum*), unde, cu ocazia săpăturilor din a. 1936, s-a constatat că poarta de est (*porta principalis dextra*, de altfel singura dezvelită atunci) a avut turnuri cu ieșind semicircular în afara zidului de incintă⁵⁰, element de arhi-

⁴⁷ Ist. Ferenczi, în *ErdMúz*, 46, 1941, p. 194—195; idem, în *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 159—160; în *ActaMN*, 5, 1968, p. 89—91; G. Ferenczi—Ist. Ferenczi, în *Studii și materiale — Tîrgu Mureș*, 2, 1967, p. 55—56; M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, în *Materiale*, 8, 1962, p. 492—495 etc.

⁴⁸ Cf., bunăoară, C. Daicoviciu, în *StCl*, 7, 1965, p. 238—241 (cu bibl.); idem, *Dacia*, p. 371—375; Fr. Altheim, *Die Soldatenhauser*, Frankfurt am Main, 1939, p. 80. Data de 214 susținuse M. Macrea, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 241—242) și alții.

⁴⁹ În legătură cu Cășei, cf. de ex.: Em. Panaitescu, în *ACMIT*, 2, 1929, p. 320; idem, în *BSH*, 15, 1929, p. 79—80; D. Alicu, în *ActaMN*, 10, 1973, p. 114, pl. III, nr. 8—9.

⁵⁰ Cf. M. Macrea, în *ACMIT*, 4, 1932—1938, p. 215—216, 231—233; idem, în *SCIV*, 8, 1—4, 1957, p. 328—239; etc.; N. Gudea, în *Apulum*, 10, 1972, p. 127—128, 132, 148; D. Alicu, în *ActaMN*, 11, 1973, p. 112—113, nr. 21, cu planșa III, nr. 5—7.

tectură găsit în *Dacia Porolissensis* (în afara cazului de la Bologa) numa la castrele de piatră de la Buciumi și Căței (adică tot în nordu acestei provincii), datînd, se pare, tot din timpul împăratului Caracalla⁵¹. După cît se vede deci, Caracalla și-a îndreptat atenția mai ales spre granițele de nord-vest, nord și de nord-est ale *Daciei Porolissensis*, ceea ce concordă întru totul cu știrile autorilor antici privitoare la reglementarea raporturilor cu dacii liberi, cu vandalii și cu alte popoare barbare, care sălășluiau ceva mai departe...

După cum putem să ne dăm seama, de la „Țigla” sau „Muncel” și pînă la fortificația de mărime mijlocie (?) de la Podișu (com. Ileanda) situația este cu totul alta față de circumstanța de pe subsectorul Tihău—Podișu, în sensul că în cazul tratat în cadrul prezentei lucrări (Valea Someșului făcînd posibilă o circulație relativ ușoară), se află nu în fața ci în spatele liniei turnurilor înșirate într-o „fișie” imaginară a cărei distanță față de albia rîului principal oscilează între 1–6 km (socotită în linie dreaptă), Valea însăși nu este ușor controlabilă din cauza coturilor determinate mai ales de faliile locale tectonice, precum și de eroziunea selectivă. Romanii erau, probabil, familiarizați cu zona fragmentată, mai pregnant deluroasă față de realitățile geomorfologice din subsectorul Tihău—Podișu care este o zonă mult mai deschisă, mai prielnică pentru a cuprinde cu privirea.

Cercetările cît mai exhaustive (limitate totuși în bună măsură de fondurile financiare ce ne-au stat la dispoziție, în pofida cărora mai există o gamă întregă de probleme nerezolvate!) efectuate în vederea depistării elementelor dispozitivului de apărare au adus un rezultat palpabil. Pentru amplasarea posturilor de veghe și de semnalizare castrametatorii romani au marcat locurile potrivite ale anticlinalului Rus—Baba—Drăghia, apoi cumpăna de apă (= „Dealul Bîrsăului”) dintre „Valea Frîncenilor” și „Valea Poienii” cu o terminație mai bombată, mai ridicată, față de continuarea spre nord a interfluviului și, în sfîrșit, platoul relativ larg, cu o altitudine medie de 550 m, fragmentat totuși de mici afluenți din dreapta ai Someșului dintre „Valea Poienii” și „Țigla”—„Muncel” (709 m).

Judecînd pe baza experiențelor noastre cîștigate pe diferitele porțiuni ale limes-ului Daciei, avem impresia că sectorul de apărare al garnizoanei castrului de la *Samum* (Căței) era mai puțin asimetric față de cel al castrului de la Tihău, deoarece în afara porțiunii prezentate în lucrarea de față ce cade pe teritoriul județului Sălaj, în nodul orografic „Țigla”—„Muncel” (făcînd o cotitură cu unghi de aproape 90°), ea s-a continuat prin cele două turnuri de la întîlnirea hotarelor celor trei localități: Guga, Rugășești și Chieuești pînă la postul de dimensiuni mari, amplasat în curmătura denumită „Ponița” de la Ciceu-Corabia⁵², însumînd o distanță de aproximativ $16 + 10 = 26$ km (măsurată în linie dreaptă) la care trebuie

⁵¹ Pentru Buciumi, cf. M. Macrea—E. Chirilă—N. Gudea—V. Lucăcel—C. Pop, în *Acta M.N.*, 6, 1979, p. 150—151; E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi, Contribuții la cercetarea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1972, p. 18—19; D. Alicu, în *Acta M.N.*, 10, 1973, p. 109, nr. 9, pl. III, nr. 1—3.

⁵² În privința acestor elemente, cf. Ist. Ferenczi, în *File de Istorie*, 1971, p. 81—82; fig. 3; idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 88—90, fig. 6; idem, în *Dacia*, 22, 1978, p. 260, fig. 1, p. 266—267, fig. 5.

să mai adăugăm distanța mărită, cauzată de cotiturile porțiunii respective a văii râului principal. Distanța dintre Cășei și Ileanda este de circa 34 km, putînd fi parcursă chiar în cursul zilei cele mai scurte de iarnă (viteza de marș fiind socotită 4 km/h). Să nu uităm că trupa auxiliară de la Samum (Cășei) era o *cohors equitata*!

Drumul de graniță (adică *limes*-ul în sensul strict, originar al cuvîntului) ducea, foarte probabil, pe valea întortocheată a Someșului (unit), la poalele de sud-vest și sud ale dealurilor din dreapta râului, pe lunca actuală sau pe terasele lui de 8–12 și 18–22 m; mai ales în sectorul Căpîlnea–Dobrocina a văii, căutînd și folosînd orice posibilitate ca turnurile de observație și de semnalizare să fie cît mai ușor accesibile chiar în condițiile unor ierni mai grele sau unor vremuri ploioase. Posturile de pe platoul aflate între „Valea Poienii” și „Țigla”–„Muncel” au fost accesibile din valea Someșului de la Cițcău prin „Valea Cițcăului”, prin „Valea Muncelului” și prin Valea Căpîlnei”, această ultimă trifurcată în partea ei superioară. Pichetul de pe „Dealul Bîrsăului” – „Cetate” era accesibil dinspre Gilgău, cu ajutorul unei înșeuări relativ joase care leagă gura „Văii Poienii” cu „Valea Frîncenilor”, coborînd, pe urmă, la ultimele case ale capătului superior al localității Gold. La turnul (turnurile?) amplasate pe vîrfurile înalte „Toaca Glodului”, s-a oferit posibilitatea mai lesnicioasă de a se urca cam de la mijlocul drumului ce lega în trecut mai apropiat sau mai îndepărtat Glodul de Dăbîceni, tăind astfel o buclă mare a văii Someșului ca un fel de ipotenuză. De la Dăbîceni, în aval pe lunca râului, nu mai este o depărtare prea mare pînă la Ileanda, respectiv pînă la turnul așezat pe „Coama Pietrar” ...

Dacă emitem ipoteza că în fiecare pichet au făcut serviciu concomitent cîte 10 ostași, comandați de un subofițer sau un gradat⁵³ și dacă această cifră o înmulțim cu numărul de turnuri sigure cunoscute actualmente în acest subsector (12 + 2 – 4 pe distanța „Țigla” – „Muncel” – „Curmătura Poenița”) între Ileanda și Ciceu-Corabia, ajungem la un efectiv total de numai 140–160 luptători ...

În contrast cu realitățile subsectorului Tihău – Podișu, în subsectorul Cășei – Ileanda, în caz de vreme de război trebuiau să fi fost închise, barate patru deschizături de văi, și anume a „Văii Ilenzii”, a „Văii Frîncenilor”, a „Văii Poienii” și, în sfîrșit, a „Văii Sălătrucului” care toate se coboară dinspre „Țara Lăpușului”, respectiv dinspre Depresiunea Zazaru-lui (Baia Mare). Primele două văi curg spre valea râului principal din fața acelei mari deschizături de teren ce se află între Masivul (pitic al Prelucăi și terminația de vest, abruptă a „Culmei Brezei”, iar celelalte două pornind de pe pantele de miazăzi a unor curmături importante ale „Culmei Brezei”, ce se află în nemijlocita apropiere a localităților Coruieni, respectiv Măgoaja ...

Subunitatea de călăreți a trupei auxiliare *Cohors I Britaninca* (= *Britannorum*) c.R., precum și *Ala Electroum*, au avut, probabil, tocmai acea misiunea de a patrula, de a controla văile largi amintite, iar în caz de primejdie să se deplaseze departe în amonte în toate aceste văi, în în-

⁵³ Cf. Á. Buday, *op. cit.*, p. 291; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia inferior* ..., p. 32.

tîmpinarea din timp a inamicului. Aceste unități aveau, probabil, rostul principal să apere nordul *Daciei Porolissensis* împotriva apropierii dinspre „Țara Lăpușului” a dușmanului ce ar fi îndrăznit să atace prin flanc interiorul provinciei, pe valea Someșului (unit), mai departe pe cea a Someșului Mic, putînd înainta chiar spre orașul *Napoca*. Prezența în castrul de la Căsei a unor trupe combinate se explică tocmai prin complexitatea geomorfologică a zonei în discuție compuse la început dintr-o vale largă aluvionară, dar și din terenuri accidentate împrejmuitoare.

Și, în sfîrșit, încă o problemă. În caz că am face o secțiune imaginară pe „verticală”, ar rezulta o linie destul de uniformă în sensul că, începînd cu „Țigla de la Fălcușa” sau „Muncelul Sălișcăi” (709 m), ea coboară pe platoul cu o altitudine absolută medie de aproximativ 550 m ce se întinde pînă deasupra „Văii Poienii”. Aici, la deschiderea „Văii Poienii” se întrerupe uniformitatea altitudinii. Urmează capătul mai ridicat al interfluviului dintre „Valea Poienii” și „Valea Frîncenilor”, iar după această ultimă vale vine iarăși o înălțime semeață: „Toaca Glodului”, după care linia coboară pe „Coama Pietrar”, o ramificație nordică a dealului amintit, pînă la lunca Someșului, respectiv pînă la Podișu (loc de trecere obligatorie) de unde începea, probabil, sectorul de apărare al garnizoanei castrului de la Tihău.

Complexul prezentat în rîndurile de mai sus, conceput foarte ingenios, adaptat în mod amănunțit la condițiile variate geomorfologice, coerent, bine conceput și sistematic, adică o linie de graniță întărită, constituia o parte organică a aceluia *limes Daciae* existența căruia — cu totul pe nedrept — a fost contestată de unii cercetători mai vechi, dar și mai noi.

ISTVÁN FERENCZI

DER LIMES DAZIENS, DER SEKTOR AM (GEEINIGTEN) SOMEȘ — FLUG

WEHRELEMENTE AM UNTER SEKTOR CĂȘEI—ILEANDA

(Zusammenfassung)

Nach dem kurzen Vorstellen der Forschungen, skizziert der Verfasser in großen Zügen die physikalisch-geographischen Bedingungen. Dann wird das römische Wehrsystem auf der, im Titel erwähnten Strecke behandelt. Unter den von Verfasser gezogenen Schlussfolgerungen kann man folgende wichtigere erwähnen: im Subsektor Căsei (Kreis Cluj)—Ileanda (Kreis Sălaj), auf einer Strecke von 34 km, ist gegenwärtig bloß eine einzige Turmlinie bekannt. Es läßt sich die offenbare Absicht der römischen Kastametatores feststellen, die Abstände zu verkürzen, wie auch die schwer überprüfbaren. Défilésektoren zu vermeiden. Die Linie der Beobachtungs- und Signalgebungstürme folgt also nicht treu alle mehr, oder weniger plötzlichen Veränderungen der Richtungen des Someș-Tals, sie bilden, vielmehr einem unvollkommenen Halbkreis, deren Enden sich nord-westlich auf den hypothetischen *burgus* oder *castellum* in Podiș stützen, und in Süd-Esten auf dem sehr wichtigen Turm auf dem „Țigla“-Gipfel von Fălcușa, anders benannt „Muncelul Sălișcăi” (709 m), der sich in der Nähe des *Castrums* von *Samum* (Căsei) erhebt.

Im süd-östlichen Flügel des Subsektors Căsei—Ileanda wächst die Dichtigkeit der Türme, und zwar zwischen den Ortschaften Gilgău und Fălcușa, süd-östlich vom Antiklinal Rus—

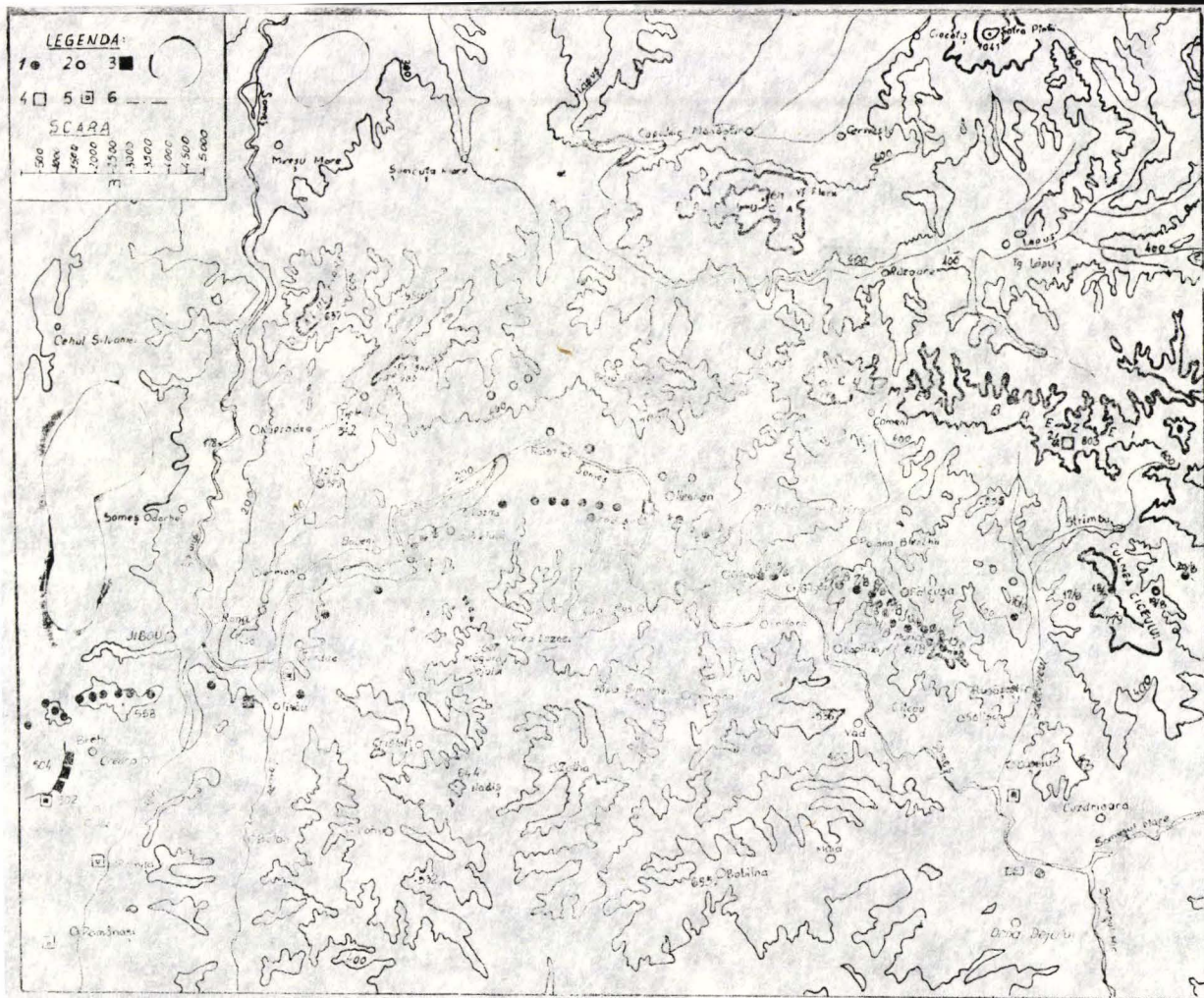
Băba—Drăghia, der vom kleinen beeindruckenden Kalksteinmassiv des hohen Hügels „Toaca Glodului“ (620 m) vertreten ist. Die Lage scheint selbstverständlich zu sein, wenn wir an die Tatsache denken, daß Valea Poienii (das Poiana—Tal), das von der Richtung des niedrigen Sattels von Coruieni (ein obligatorischer Durchgang durch Culmea Brezei (die Breaza-Höhe) her stammt, angefangen von der gegenwärtigen Ortschaft Poiana Blenchii eine unmittelbare Fortsetzung des Tals aufwärts hat (es ist die Rede von der Verlängerung in die genannte Richtung der longitudinalen Axe von Valea Poienii in Valea Fălcușei (das Fălcușa-Tal). Von der oberen Seite von Valea Fălcușei auf einem breiten Sattel, der sich vom Norden über das Dorf Muncel erhebt, hätte jeder Feind leicht in das (geeignigten) Someș-Tal hinuntersteigen, bzw. bis zum *Castrum* von *Samum* (=Căsei) vorwärtsdringen können. Das war der unmittelbarste Zugang, und, vielleicht auch der einfachste, um vom Norden einzudringen, vom Lăpuș-Becken (das *extra fines provinciae*, gefallen ist) auf der alluvialen Ebene des Someș-Flusses.

Die Garnison des *Castrum* von *Samum* (Căsei) wurde übrigens von zwei auxiliären Truppen gebildet, und zwar *Cohors I Britannica* (= *Britannorum milliaria civium Romanorum equitata*, wie auch *Ala Electorum*).

Im Gegensatz zu den Wirklichkeiten des Subsektors Tihău—Podișu (was bereits in einer anderen Abhandlung erörtert worden ist; cf. in *Acta Musei Porolissensis*, XII, 1988, S. 251—289) mußten im Subsektor Căsei—Ileanda zur Zeit der Kriege vier Talöffnungen geschlossen werden, und zwar des Ileanda-Tals, des Frincentii-Tals, des Poieni-Tals, und, schließlich des Sălătruc-Tals, die alle von der Richtung des Lăpuș-Beckens, bzw. des Zazaru-Beckens (Baia Mare) heruntergestiegen sind, die beiden ersten fließen gegen das Someș-Tal von der Vorderseite desjenigen (geomorphologischen) „Tores“, das sich zwischen dem Preluca-Massiv und dem estlichen, steilen Ende Culmea Brezei (Breaza-Höhe) befindet, die beiden anderen gehen von der südlichen Seite einiger wichtigen Sattel der Culmea Brezei aus, die sich in der unmittelbaren Nähe der Ortschaften Coruieni und Măgoaja befinden.

Die Reiteruntereinheit der auxiliären Truppe *Cohors I Britannica*, wie auch *Ala Electorum*, hatten wahrscheinlich geradern denjenigen Auftrag, durch die oben benannten langen Täler zu patrouillieren, sie zu beaufsichtigen, und im Falle einer Gefahr sich weit diesen Tälern aufwärts zu begeben, dem Feinde rechtzeitig entgegenzugehen. Diese Einheiten hatten vermutlich die Hauptrolle, den nördlichen Teil der Provinz *Dacia Porolissensis* gegen dem Vordringen von der Richtung der Lăpuș-Niederung des Feindes zu verteidigen, sollte der Feind sich gewagt haben, durch den inneren Flügel der Provinz dem (geeignigten) Someș-Tal entlang anzugreifen, weiterhin dem Someș Mic entlang, so konnte er sogar in die Richtung der Stadt *Napoca* vorwärtsdringen. Die Gegenwart einiger kombinierten Truppen im *Castrum* von *Samum* erklärt sich eben durch die geomorphologische Vielfalt der behandelten Zone, die von den langen alluvialen Tälern, aber auch von holpig-unebenen Gründen der Umgebung besteht. Laut der Beobachtungen und der Ergebnissen einiger archaischen Ausgrabungen informativen Charakters und im Zusammenhang mit diesem Untersektor des römischen Wehrsystems kann man mindestens zwei Hauptwehrphasen vermuten, Ergänzungswehrphasen, die zweite sollte, sehr wahrscheinlich, mit dem Besuch des Kaisers Caracalla in J. 213 oder 214 im Norden der Provinz Dacien.

Der defensive Komplex, der in der gegenwärtigen Arbeit vorgestellt worden ist, ist sehr einfallsreich aufgebaut worden, sind den vielfältigen geomorphologischen Bedingungen angepaßt worden, er war vorzüglich zusammenhängend, wohl durchgedacht und systematisch aufgebaut, er war also eine bestärkte Grenzlinie, und stellte ein organisches Teil jenes *limes Daciae* dar, dessen Existenz völlig ungerechterweise von einigen älteren und neueren Forschern bezweifelt worden ist.

Schița-hartă a sectorului de limes dintre Samam (Căței) și Tihău. Elementele de apărare dintre „Țigla” de la Fălcaușa (sau „Muncelul Sălcișcăi”, 709 m) sînt numerotate în ordinea prezentării lor de la 1/B pînă la 12/B. Obiectivele ipotetice de pe „Cîlmea Brezei” sînt marcate de la 1/A la 2/A. Numerele 16/B–20/B marchează pichetele verificate sau presupuse dintr-un viul „Țigla” de la Fălcaușa, respectiv „Fenița” de la Cîccu–Giugești (jud. Bistrița-Năsăud).
 Legenda: 1, turn sigur; 2, turn nesigur; 3, lungus sigur; 4, lungus nesigur; 5, castru de graniță (de trupe auxiliare); 6, iniția pichetărilor a două sectoare de apărare aparținătoare garnizoanelor castrului de la Tihău și Căței.